

A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZETÉNEK
KUTATÁSI JELENTÉSEI

28.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET

Igazgató:
Monigl István

ISSN 0236-736-X

Sorozatszerkesztő:
Csernák Józsefné dr.

Irta:
Szukicsné dr. Serfőző Klára

Lektorálta:
Kamarás Ferenc

**A TERMÉKENYSÉG ÉS AZ ISKOLAI VÉGZETTSÉG
NÉHÁNY ÖSSZEFÜGGÉSE MAGYARORSZÁGON
AZ ELMŰLT NEGYEDSZÁZADBAN**

BUDAPEST
1986/1

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
I. BEVEZETÉS	7
II. TERMÉKENYSÉG ÉS ISKOLÁZOTTSÁG EURÓPÁBAN ÉS AZ USA-BAN	8
III. A TERMÉKENYSÉG ÉS ISKOLÁZOTTSÁG MAGYARORSZÁGON	15
1. A termékenység iskolai végzettség szerinti alakulása	15
2. Az iskolázottság emelkedésének szerepe a házasság nők termékenység változásában	20
3. A termékenység változásának tényezői iskolai végzettség szerint.	26
4. A termékenység és iskolázottság kapcsolata korcsoportonként	30
5. Településtípusonkénti különbségek a termékenységi és iskolá- zottsági szint kapcsolatában	33
6. A házaspárok iskolai végzettsége és termékenyséjük	40
7. A házasság nők gyermekszám szerinti megoszlása	44
7.1 Iskolai végzettségenként jelentkező sajátosságok	45
7.2 Településtípusonkénti különbségek	54
IV. ÖSSZEFOGLALÁS	60
V. IRODALOM	62

I. BEVEZETÉS

A tanulmány a termékenységet közvetlenül vagy közvetve befolyásoló tényezők sokaságából csupán egyet, az iskolai végzettséget emeli ki, s e kapcsolat jellegét, időbeni változását vizsgálja, valamint arra a kérdésre keresi a választ, hogy ezek alapján vonhatunk-e le következtetéseket, s ha igen, milyeneket az iskolai végzettségnek a termékenység alakulását befolyásoló jövőbeni szerepére vonatkozóan. Ezek mellett az általánosabb megközelítések mellett felveti a magasabb iskolai végzettségűek mintát adó magatartásának kérdését is.

Az iskolai végzettség e kiemelése mögött az a megfontolás áll, hogy a termékenységi magatartás változás magyarázatában egyre nagyobb szerepet kapnak a tudati tényezők, s ebben az összefüggésben az iskolai végzettség a tudati tényezők legkönnyebben megfogható elemeként szerepel. Az átadott ismeretek alapján hatással van az emberek magatartását befolyásoló értékek, normák kialakítására és ezek megvalósítására.

Ez a megközelítés azonban mindenképpen erős szűkítést jelent - ezt szem előtt kell tartanunk mind az elemzésnél, mind a következtetések levonásánál -, hiszen a termékenységvizsgálatok során az iskolai végzettség csak mint az egyik magyarázó változó szerepel, amelynek jelentősége a fejlődés folyamán mind időben, mind térben egyaránt változik. Elég itt a demográfiai átmenet időszakára utalnunk. Az elemzés azonban nem nyúlik vissza olyan messzire, nem hosszú történeti áttekintést kíván adni, hanem az elmúlt negyedszázad alatt az e téren bekövetkezett változásokat próbálja nyomon kísérni.

A továbbiakban először a kérdés nemzetközi hátterét vázoljuk fel, érdeklődésünk középpontjában azonban annak megválaszolása áll, hogy milyen összefüggéseket találunk a termékenység és az iskolázottság között Magyarországon.

Végezetül még egy módszertani megjegyzés: a nemzetközi összehasonlítás reprezentatív termékenységvizsgálatok eredményeinek felhasználásával történik, a magyarországi helyzet elemzése során pedig - támaszkodva a reprezentatív vizsgálatok tapasztalataira, amelyek a különböző változók együttes használatára irányították rá a figyelmet -, a rendelkezésre álló népszámlálási adatok segítségével kísérjük meg az összefüggések keresését.

II. TERMÉKENYSÉG ÉS ISKOLÁZOTTSÁG EURÓPÁBAN ÉS AZ USA-BAN

A nemzetközi összehasonlítás alapját az ENSZ irányításával az egyes országok által lebonyolított reprezentatív kérdőíves termékenységvizsgálatok képezik. Az elemzésnél figyelembe vett első összehasonlításnál 1965-1972 között zajlottak le a vizsgálatok, míg a másodiknál, a Világtermékenységi vizsgálat részeként 1975-1979 közötti időszakokra vonatkoznak az adatok. A vizsgálatban résztvevő országok köre nem volt teljesen azonos a két időpontban, s részben különbözött az alapsokaság is, a házas vagy valaha házas propogativ korú nők, illetve a jelenleg első házasságukban élő 45 év alatti nők köréből választották ki a mintát. Természetesen ezek a vizsgálatok a termékenység és családtervezés témakörét komplexen felölelték, s jó lehetőséget biztosítottak a termékenységet befolyásoló tényezők kiválasztására, a kapcsolat jellegének, erősségének mérésére. Anélkül, hogy a vizsgálatokat részletesen ismertetnénk, csupán jelzésszerűen felsoroljuk a magyarázó változókat. Összefüggést feltételeztek a feleség születési helye, a háztartás jelenlegi lakóhelye, a férj és feleség társadalmi-foglalkozási státusza, a feleség munkavállalása, a család életszínvonala, jövedelme, a lakásnagyság, a férj és feleség iskolázottsága, vallásossága és tényleges, valamint kívánt gyermekszámuk között. E sok tényező közül figyelmünket az iskolai végzettség és a termékenység közötti kapcsolatra irányítjuk.

Az összehasonlító tanulmány készítői az iskolai végzettséget egy ötfokozatú skála alapján mérték, amely alapvetően a befejezett végzettséget kívánta tükrözni. Magas fokú összehasonlíthatóságra törekedtek, de ezt az egyes országok oktatási rendszerében meglévő különbségek miatt nem mindig tudták megvalósítani. Ezért ezek az adatok elsősorban arra jók, hogy magáról a kapcsolat létéről és jellegéről adjanak képet, s kevésbé alkalmasak az egyes képzettségi szintekhez kapcsolódó termékenység nemzetközi összehasonlítására. A termékenység kérdésköréből vizsgálatunk szempontjából csupán a felvétel időpontjáig megszületett gyermekek számát vesszük figyelembe, amelynek mérésére a tanulmányok készítői az egy nőre jutó élveszületések számát használták. Az alábbiakban bemutatott és az elemzés alapjául szolgáló termékenységmutatók házasságtartam szerint standarizáltak. Ezzel kiszűrték az egyes országok mintáinak házasságtartam szerinti különbözőségét, az ebből adódó termékenységet torzító hatást.

A feleség iskolai végzettsége alapján vizsgálva a termékenységet, az

országok többségében negatív kapcsolatot találtak /1. és 2. tábla/. Tehát a képzettség növekedésével a termékenység csökken. Ez alól kivétel az 1970 körüli évek adatai alapján Belgium, Dánia, Finnország ahol fordított "J" alakú kapcsolatot találtak, míg a 70-es évek második felében a vizsgált országokban ilyen irányú kapcsolat nem volt, mindössze Belgium és Spanyolország az, ahol a termékenység és iskolázottság kapcsolatának jellege nem tisztázott.

Ugyanezen adatoknak egy más elemzése, amelyet az Európai Gazdasági Bizottság készített, már ennél sokkal tarkább képet mutatott. A termékenységi arányszámokat nemcsak házasságtartam, hanem a házasságkötés életkora szerint is standardizálták, s ennek alapján az országok felében negatív kapcsolatot találtak a termékenység és az iskolázottság között, az Egyesült Királyságban és Olaszországban fordított "J" alakút, s négy olyan ország volt /Finnország, Franciaország, Magyarország és Norvégia/, ahol a közép- és felsőfokú végzettségű nők termékenysége nagyon közel állt egymáshoz, s ebből háromban a felsőfokúaké volt egy kicsit magasabb /a kivétel Norvégia/. Még egy említésre méltó tény, hogy a vizsgált országok közül Lengyelország és Magyarország volt az, ahol a feleség képzettségének viszonylag jelentős hatása volt a termékenység alakulására, a többi országhoz viszonyítva magas volt az egyes képzettségi fokok közötti átlagos differencia és a variancia ezen ismérvek tulajdonítható része.

Ugyancsak megfigyelhető mindkét időszakban, hogy a képzettségi skála alsó végén erősebb a kapcsolat mint a felsőn. Az egyes képzettségi fokok közötti termékenységi különbség tehát a képzettségi skálán előrehaladva általában csökken. Az 1970 körüli években a két alsó képzettségi szint átlagos gyermekszáma közötti különbség Belgiumban, Franciaországban, Magyarországon meghaladta az egyet, s Törökországban is e körüli értéket tapasztaltak. A későbbi időszakra vonatkozó adatok a különbségek némi mérséklődésére utalnak. E két alsó szint közötti eltérések termékenységet befolyásoló hatása azonban az alapfokú oktatás általánossá válásával eltűnően van. A képzettségi skála felső végén mérsékeltőbbek a különbségek. Azt, hogy az egyes országok termékenységének alakulásában mely szintek közötti különbségnek van nagyobb jelentősége, az adott ország szülőképes korú női népességének iskolázottsági szintje és ennek várható változása határozza meg. Általánosabban fogalmazva, magának az iskolai végzettségnek a termékenységre gyakorolt hatása erősebb azokban az országokban, ahol a nők jelentős részének alacsony az iskolai végzettsége /Törökország, Bulgária, Jugoszlávia, Spanyolország/.

Az említett tanulmányok nemcsak a feleség, hanem a férj iskolai végzettségének kapcsolatát is megvizsgálták a termékenységgel. A nőknél tapasztalt alapvető tendenciák - negatív kapcsolat, amely erősebb a képzettségi skála alsó végén -

1. Az élvészületések átlagos száma a feleség, valamint a férj iskolai végzettsége szerint 1970 körül

Ország	Feleség iskolai végzettsége					Férj iskolai végzettsége				
	befejezet- len alapfok	alapfok	középfok		felső- fok	befejezet- len alapfok	alapfok	középfok		felső- fok
			alsó	felső				alsó	felső	
			tagozata							
Amerikai Egyesült Államok	2,94		2,67	2,24	2,05	2,87		2,50	2,27	2,12
Anglia és Wales		1,86		1,73	1,69		1,85		1,70	1,72
Belgium	3,12 ¹	2,09	2,00	1,95	2,07 ¹	2,73	2,07	1,94	2,17	2,07
Csehszlovákia	2,27		1,64		1,64	2,21		1,71		1,64
Dánia	2,12	1,80		1,83	1,89	2,11	1,85		1,87	1,79
Finnország	2,68 ¹	2,13	1,60		1,86	2,33	2,07	1,92		1,80
Franciaország	4,25 ¹	2,28	1,92	1,92	1,89	3,91	2,28	1,97	1,92	2,08
Jugoszlávia	2,78	2,03	1,82	1,43	1,34	3,09	2,28	2,01	1,69	1,55
Lengyelország	2,89	2,85	2,33	1,82	1,60	2,82	2,84	2,40	1,94	1,60
Magyarország	3,24	2,19	1,72	1,46	1,34	3,07	2,17	1,75	1,43	1,50
Törökország	3,50	2,54	1,97	1,79 ¹	1,25 ²	3,67	3,10	2,71	2,29	1,88

¹Az adat 10-50 válaszadón alapul.

²Az adat 10-nél kevesebb válaszadón alapul.

Forrás: Fertility and Family Planning in Europe around 1970: A comparative study of twelve national surveys. United Nations, New York, 1976. 58. o.

2. Az élvészületések átlagos száma a feleség, valamint a férj iskolai végzettsége szerint az 1970-es évtized második felében

Ország	Feleség iskolai végzettsége					Férj iskolai végzettsége				
	befejezet- len alapfok	alapfok	középfok		felső- fok	befejezet- len alapfok	alapfok	középfok		felső- fok
			alsó	felső				alsó	felső	
			tagozata					tagozata		
Amerikai Egyesült Államok	2,76	2,34	2,07	1,82	2,66	2,27	2,05	1,93		
Belgium /Flamand/	1,77	1,83	1,72	1,90 ³	1,85	1,72	1,73	1,91		
Bulgária	2,41	1,74	1,55	1,50	1,37	2,39	1,73	1,58	1,57	1,41
Csehszlovákia	2,35	2,08	1,80	1,62	
Dánia	2,20	1,87	1,86	1,85 ³	2,14	1,88	1,83	1,85		
Finnország	2,01	1,80	1,74	1,64	1,97	1,84	1,72	1,78		
Franciaország	2,51	2,03	1,86	1,79	1,66 ³	2,31	2,06	1,96	1,75	1,80
Jugoszlávia	2,43	1,81	1,57	1,40	2,52	2,02	1,77	1,70		
Lengyelország	2,70	2,32	1,95	1,71	1,55	2,67	2,37	2,00	1,71	1,54
Nagy-Britannia	2,15	1,90	1,73	1,72	2,00	1,91	1,71	1,79		
Norvégia	2,40	2,11	1,95	1,86	2,22	2,19	2,00	1,93		
Olaszország	2,45	1,96	1,74	1,65	1,48 ³	2,53	2,02	1,83	1,71	1,66 ³
Románia	2,25	1,68	1,52	1,39	1,75	1,95	1,66	1,46		
Spanyolország	2,63	2,28	2,42	2,27	2,41 ³	2,62	2,30	2,33	2,33	2,58

³Az adat 50-nél kevesebb válaszadón alapul, vagy valamelyik házasságtartam csoportba 5-nél kevesebb válaszadó tartozik.

Forrás: Elise F. Jones: Socio-Economic Differentials in Achieved Fertility. Comparative Studies ECE Analyses of WFS Surveys in Europe and USA. No. 21. December 1982. 11., 15. old.

a férfiaknál is fennálltak. Ennek háttérében nyilvánvalóan a férj és feleség iskolai végzettségének kapcsolata, több-kevesebb hasonlósága áll. A férfiaknál azonban egy kicsit színesebb a kép. Az első vizsgálat idején két olyan országot /Belgium, Dánia/ találtak, ahol a magasabb szintű középfokú végzettséggel rendelkező férjek feleségeinek termékenysége magasabb, mint az alatta lévő iskolai fokozattal rendelkezőké, s három országban /Nagy-Britannia, Franciaország, Magyarország/ pedig a kapcsolat fordított "J" alakú görbével volt jellemezhető. Az 1970-es évek második felében ezt a fordított "J" alakú kapcsolatot már hat országban mutatták ki /Belgium, Dánia, Finnország, Franciaország, Nagy-Britannia, Spanyolország/.

A férj és feleség iskolai végzettségét vizsgálva felvetődött a kérdés, hogy vajon melyikük végzettségének hatása erősebb. Erre a két nem iskolai végzettsége szerint kombinált tábla segítségével próbáltak válaszolni. Az egyik fél iskolai végzettségét konstansnak tartva általában negatív kapcsolatot találtak. A férfiak iskolázottsága növekedésének negatív hatása azonban a nők képzettségének emelkedésével gyengült vagy pozitívra változott. A skála alsó végén általánosnak tekinthető, hogy azoknak a házaspároknak a termékenysége volt a legmagasabb, ahol egyikük sem rendelkezett befejezett alapkörű képzettséggel. A skála felső végén már nem ilyen egyértelmű a kép. Míg az első időszakra vonatkozóan elmondhatjuk - legalábbis az elég nagy esetszámú felvételek alapján -, hogy a középfokú végzettség után továbbtanuló házaspárok termékenysége a legalacsonyabb, a második összehasonlítás idején ez így már nem áll fenn a több országban tapasztalható férfiak képzettsége szerinti fordított "J" alakú termékenységi görbe miatt. Az 1970 körüli években az iskolai végzettség szerinti különbségek nagyobbak voltak mint a későbbi időszakban, s úgy tűnik, legalábbis az első időszakra vonatkozóan, hogy a férj iskolai végzettségét állandónak véve találunk nagyobb termékenység különbséget. Ez a feleség iskolai végzettségének dominálóbb hatására utal. Az 1970-es évek második felére vonatkozó adatok ezt már nem támasztják alá.

Az iskolai végzettség termékenységet befolyásoló hatását a jelenlegi lakóhely típusa szerint is megvizsgálták mind a férfiak, mind a nők vonatkozásában. Ilyen csoportosítás azonban csak az 1970-es évek második felére vonatkozó összehasonlító tanulmányban készült. Ennek alapján megállapítható, hogy a nők termékenysége és iskolai végzettsége közötti negatív kapcsolat általában falun és városban is fennáll, valamint képzettségi szintenként is igaz, hogy a falun élő nők termékenysége magasabb a városban lakókéknál.

Ez utóbbi a férjek iskolai végzettsége szerint csoportosított adatok alapján is kimutatható. A kapcsolat jellegét vizsgálva azonban találtak olyan különbséget a

városon és falun élő férfiak feleségeinek termékenysége között, amely figyelemre méltó. A már korábban említett, s több országban tapasztalható fordított "J" alakú görbe elsősorban városokban fordult elő, tehát az ilyen jellegű kapcsolatot városi jelenségnek tekinthető /Belgium, Finnország, Franciaország, Spanyolország/.

A település típusa szerinti termékenységi különbségek azonban képzettségi szintenként és országoként, valamint a férfiak és nők iskolai végzettsége szerint is más-más képet mutattak. Lengyelországban és Finnországban mind a férfiak, mind a nők képzettsége szerint minden iskolai végzettségnél jelentős különbséget találtak a falvak és városok termékenysége között. Voltak olyan országok is, elsősorban a férfiak iskolai végzettsége szerint, ahol a település típusa szerinti termékenységi különbségek a képzettségi skála alsó végén alig jelentkeztek, hanem csak az utána következő fokozatokban /Bulgária, Norvégia, Spanyolország, Jugoszlávia/. Dániában éppen ellenkező volt a helyzet, a legnagyobb eltérést a legalacsonyabb képzettségűeknél találtak, míg Olaszországban alig volt különbség a férfiak iskolai végzettsége szerint csoportosított adatok alapján a falvak és városok termékenysége között. A nők iskolai végzettsége szerint vizsgálva a településtípusonkénti termékenységi különbségeket, a férfiakénál kevésbé heterogén kapcsolatokat mutattak ki.

Az említett tanulmányok az iskolai végzettség termékenységet befolyásoló szerepét nemcsak közvetlenül vizsgálták, hanem arra is keresték a választ, hogy a férj társadalmi-foglalkozási csoportja és jövedelme szerinti termékenységi különbségekben milyen szerepe van a férfiak képzettségének, valamint a feleség gazdasági aktivitása, termékenysége és képzettsége között milyen összefüggés van. Az eredmények részletes ismertetése nélkül a fenti kérdésekről csupán annyit említenék meg, hogy az alkalmazott három társadalmi-foglalkozási csoport mindegyikében /mezőgazdasági fizikai, nem mezőgazdasági fizikai, nem fizikai/ többnyire érvényesült a képzettség negatív hatása. S ugyancsak kimutatható volt a feleség képzettségének negatív hatása a gazdaságilag aktív és inaktív nők csoportjában is.

Más oldalról: határozott különbség jelentkezett a képzettség minden szintjén mind társadalmi-foglalkozási csoportok, mind aktivitás szerint. Tehát a jelentkező termékenységi eltéréseknek csupán egy részét magyarázhatjuk a képzettségi különbségekkel.

Ez utóbbiakban említett összefüggések azonban részben már túlmutatnak az alapvető célkitűzésen, mivel az iskolázottság mellett egyéb tényezőket is bevontak az elemzésbe.

A bemutatott két nemzetközi összehasonlító termékenységi tanulmány alapján

elég sok országra vonatkozóan képet kaphattunk az iskolázottság és termékenység kapcsolatának alakulásáról. A továbbiakban azt vizsgáljuk meg részletesebben, hogy e kapcsolat milyen jellegű Magyarországon és időben hogyan változott az elmúlt 20-25 év során.

III. A TERMÉKENYSÉG ÉS ISKOLÁZOTTSÁG MAGYARORSZÁGON

A kérdést nem reprezentatív felvételek, hanem a népszámlálások alapján rendelkezésre álló adatok segítségével közelítjük meg. Ezek az adatok teljeskörűek, s az összehasonlíthatóság biztosításával az időbeli változások elemzésére alkalmasabbak. Ugyanakkor azonban a feltehető kérdések köre szűkebb, az ismérvek kombinációs lehetősége, s ezzel az összefüggések keresése korlátozottabb, mint a reprezentatív kérdőíves adatfelvételeknél.

A népszámlálási adatok alapján történő vizsgálatnál a termékenység mérésére a 100 házasságra jutó gyermekek számát használjuk, s az iskolai végzettséget mutató skálát is a népszámlálási kiadványokkal összhangban alakítottuk ki. A skála alapvetően a befejezett végzettséget veszi figyelembe, hat, illetve hét fokozatú, attól függően, hogy a befejezett középfokú szakmunkásképző és szakiskolai végzettségűek adatai külön szerepelnek-e. Az időbeli összehasonlításhoz az összevontabb skála alapján történik az elemzés. Ebben az esetben a befejezett szakmunkásképző és szakiskolai végzettségűek adatait az általános iskola 8. osztályát végzettek adatai tartalmazzák.

1. A termékenység iskolai végzettség szerinti alakulása

A termékenység és az iskolai végzettség kapcsolatának vizsgálatához kiindulópontként tekinthető a 3. tábla, amely a házasságok termékenységének iskolai végzettség szerinti alakulását összefoglalóan mutatja. Ami mindegyik időpontra jellemző, hogy a középfokú végzettségig a kapcsolat egyértelműen negatív, tehát a termékenység az iskolai végzettség emelkedésével csökken. A középfokú és felsőfokú végzettségűek adatai azonban nagyon közel esnek egymáshoz, s 1970-ben a kapcsolat pozitív volt, a termékenységi görbe pedig összességében fordított "J" alakú.

A legnagyobb különbséget a skála alsó végén találjuk. Azoknak a házasságoknak az átlagos gyermekszáma, akik nem jártak iskolába, mintegy másfél gyerekkel magasabb az általános iskola 1-5. osztályát végzettekéénél. A másik két fokozat, amely között jelentősebb, bár időben csökkenő a különbség, a befejezett általános iskolai végzettséggel rendelkező és az általános iskola 6-7. osztályát végzett nők csoportja. A skála egészét tekintve e negyedszázad alatt a két végpont egy kicsivel közelebb ke-

3. A házas nők termékenysége iskolai végzettség szerint
1960-1984

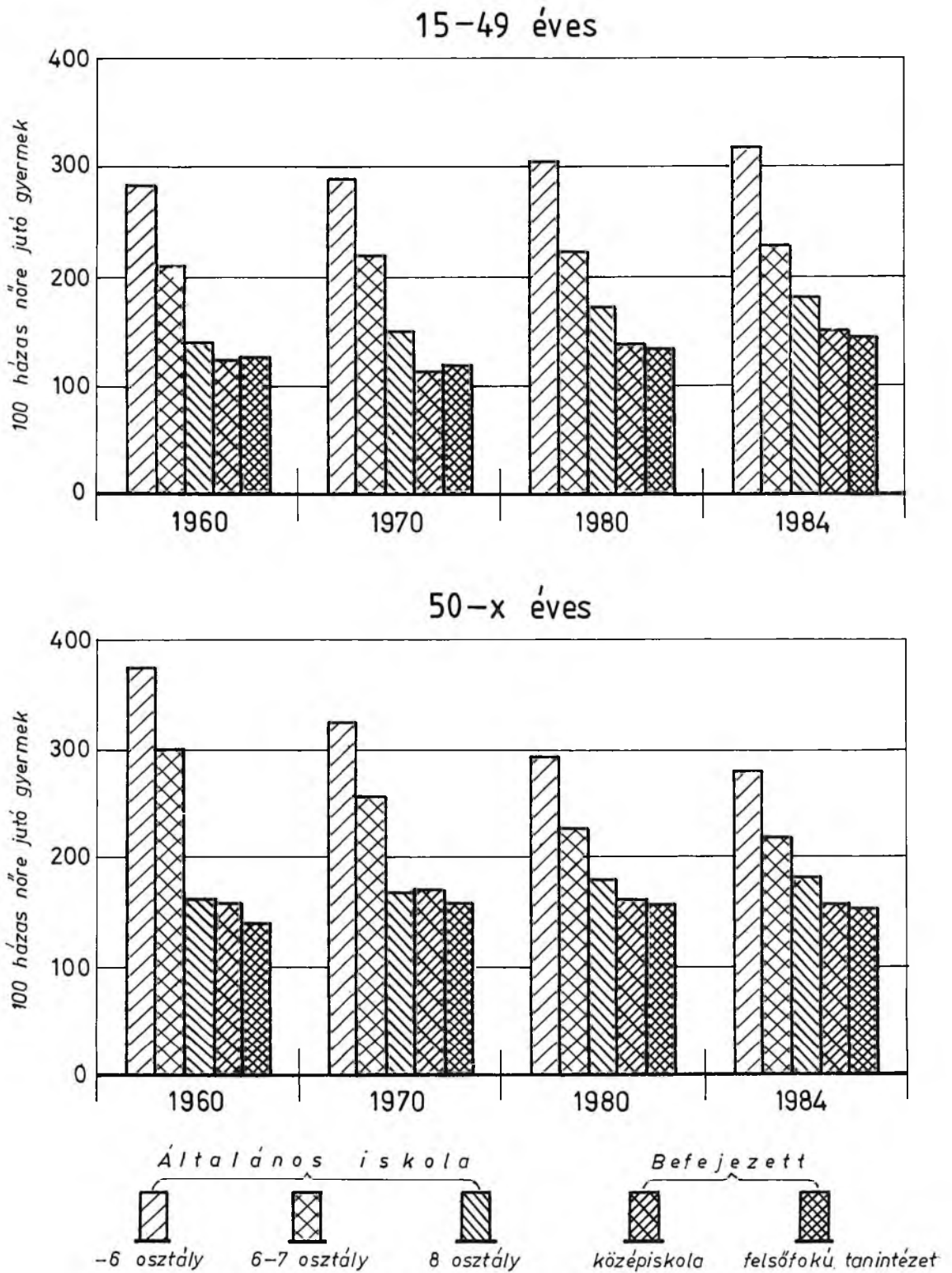
Korcsoport, időpont	100 házas nőre jutó gyermek								
	Összesen	iskolába nem járt	általános iskola			befejezett		szórás	szóródási együttható / % /
			1-5	6-7	8	közép- iskola	felsőfokú tanintézet		
			osztály						
15-49 éves									
1960	198	420	268	212	138	125	127	55,3	27,9
1970	179	449	270	220	149	113	119	54,5	30,4
1980	172	467	279	224	171	137	135	41,0	23,8
1984	175	315	229	180	150	143	31,8	18,2	
50- X éves									
1960	311	500	353	300	159	157	138	73,5	23,6
1970	264	439	311	257	168	170	158	56,4	21,4
1980	223	425	279	227	177	161	156	43,7	19,6
1984	209	279	218	180	157	151	35,4	16,9	
Összesen									
1960	232	467	307	239	141	129	128	72,0	31,0
1970	205	443	295	236	152	118	123	65,8	32,1
1980	189	443	279	226	172	140	137	48,2	25,5
1984	187	289	220	180	151	144	36,5	19,5	

rült egymáshoz, de az iskolába nem járt nők átlagosan mintegy hárommal több gyermeknek adtak életet életük folyamán mint a felsőfokú végzettségűek. Ez a skálában tapasztalt nagy különbség a skála megválasztásának következménye is. Amennyiben az általános iskolát be nem fejezettek egy csoportban szerepelnének, a különbség lényegesen mérsékeltebb lenne. 1960-ban azok a házas nők, akik az általános iskolát nem fejezték be, mintegy másfél gyerekkel szültek többet, mint a felsőfokú végzettségűek, 1984-ben pedig közel eggyel. Tehát a skála módosítása következtében a különbség mintegy felére, harmadára csökkent. Ezt az esetleges nemzetközi összehasonlítás miatt érdemes megemlíteni, mivel a bemutatott tanulmányokban is az általános iskolát el nem fejezettek egy csoportba kerültek a skála alsó végén.

Ha az iskolai végzettség és a termékenység kapcsolatát a házas nők két nagy korcsoportjára vonatkozóan is megnézzük, találunk olyan sajátosságokat, amelyek figyelemre méltók /I. ábra/. A propagatív koron felüli nőknél 1960-ban és 1970-ben az általános iskolát és a középiskolát végzettek termékenysége áll nagyon közel egymáshoz - 1970-ben még egy kicsit magasabb is a középiskolát végzetteké - 1980-ban azonban már a középiskolát végzettek termékenysége közelebb van a felsőfokú tanintézetet végzett nőkéhez. Ez a tapasztalt időbeli módosulás felveti annak gondolatát, hogy a felsőfokú végzettségű házas nők termékenységi magatartása a középfokú végzettségű nők számára követendő mintául szolgált, s ennek a termékenységi magatartásváltozásnak az eredményei jelentkeztek már a termékenységüket befejező nőknél is. Ezt látszanak alátámasztani a propagatív korú házas nők adatai is. A középiskolai és felsőfokú végzettségűek termékenysége mindegyik időpontban közel esik egymáshoz. 1960-ban a felsőfokú, 1980-ban a középfokú végzettségűek termékenysége magasabb igen minimális mértékben, míg 1970-ben és 1984-ben egy kicsit nagyobb a különbség. 1970-ben a felsőfokú végzettségűek termékenysége magasabb, s ez a pozitívá váló kapcsolat érvényesült az adott évben az összes házas nőre vonatkozó termékenységi görbénél is, 1984-ben azonban határozottan jelentkezik a középfokú végzettségűek magasabb termékenysége.

Ami a képzettségi skála két végpontja közötti különbséget illeti, a két nagy korcsoportban ellenkező tendenciát tapasztalunk. A szülőképes korúaknál ez a különbség évtizedről évtizedre nőtt, mivel az iskolába nem jártak termékenysége nagyobb mértékben emelkedett mint a felsőfokú végzettségűeké. Ugyanakkor azonban a propagatív koron felülieknél az iskolába nem jártak termékenységének csökkenése és a felsőfokú végzettségűek termékenységének emelkedése következtében jelentős közeledés volt. A két évtized alatt a két végpont között a 100 házas nőre jutó gyermekek számának különbsége 362-ről 269-re csökkent, tehát az iskolába nem járt házas nők és a felsőfokú végzettségűek átlagos gyermekszáma közötti különbség egy gyerekkel mérséklődött.

I. A házas nők termékenysége iskolai végzettség szerint 1960-1984

A propagatív koron felülieknél nemcsak az iskolába nem jártak, hanem az általános iskolát be nem fejezettek termékenysége is jelentősen csökkent a negyedszázad során. Az ennél magasabb végzettségűek termékenysége pedig emelkedett 1960-hoz viszonyítva, igaz a középiskolai végzettségűeké az átmeneti emelkedés után 1984-re az induló értékre esett vissza. A propagatív korú házas nőknél mindegyik iskolai végzettségű csoportban nőtt a termékenység, az általános iskolát végzettek körében a legnagyobb mértékben. A közép- és felsőfokú végzettségűeknél a negyedszázad alatt kimutatható növekedés a termékenység változása szempontjából két ellentétes időszakot takar: 1960-70 között termékenységük csökkent, míg a következő másfél évtizedben emelkedett.

A szülőképes korú házas nők különböző képzettségi csoportjainak termékenységváltozása az adatok természetéből adódóan magában rejti az adott iskolázottsági szinten belül a korösszetételváltozásból eredő változást, valamint magának a termékenységváltozásnak a hatását, ami jelentheti egyrészt a befejezett termékenység, másrészt a szülések időzítésének módosulását. Ezeket a hatásokat természetesen az összes házas nőre vonatkozó adatok is tartalmazzák. A propagatív koron felülieknél a szülések időzítésének problémája már nem zavarja az összehasonlítást, s ezért ezek a termékenységadatok jobban felhasználhatók lennének az iskolázottság és termékenység kapcsolatának vizsgálatához, azonban ebben a korcsoportban két olyan probléma is felmerülhet, amelyet szem előtt kell tartanunk. Egyrészt fokozottabban számolnunk kell a termékenységi adatok megbízhatósága egyik feltételének, a folytonossági hipotézisnek a nem teljesülésével - a halandóság nem egyenlő mértékben érinti a különböző iskolai végzettségű gyermekeket szült, illetve nem szült nőket - másrészt az eredményekben egy lényegesen korábbi időszak termékenységi magatartása tükröződik, s ez nem biztosít kielégítő információt az iskolázottság termékenységet befolyásoló jelenlegi szerepéről. Ezért érdemes ezt a kapcsolatot elsősorban a szülőképes korúakra vonatkozóan megvizsgálnunk és közülük is nagyobb figyelmet fordítva a termékenységük befejezéséhez közel álló korosztályokra, ahol a termékenység intenzitásának módosulása egyre inkább a befejezett termékenység változását mutatja.

Mielőtt azonban rátérnénk az egyes iskolai végzettségűek termékenységének részletesebb vizsgálatára, valamint a propagatív koron belül a kisebb korcsoportokban a termékenység és iskolai végzettség kapcsolatának elemzésére, nézzük meg a termékenység és iskolázottság kapcsolatának egy más vetületét: a házas nők termékenységének változásában milyen szerepe volt az iskolai végzettség szerinti termékenységi arányszámok, valamint a nők iskolázottsági színvonalának változásának.

2. Az iskolázottság emelkedésének szerepe a házas nők termékenység változásában

A házas nőkre jutó gyermekek száma 1960-1984 között egyötödével mérséklődött. Megközelítésünk szempontjából - amikor a termékenységet befolyásoló tényezők közül csak az iskolai végzettséget vesszük figyelembe - ez a változás alapvetően a házas nők iskolai végzettség szerinti összetétele módosulásának tulajdonítható. Ha ez az összetétel 1984-ben is olyan lett volna mint negyedszázaddal korábban, a termékenység csak 3,4%-kal csökkent volna. A házas női össznépeség iskolázottsága emelkedésének szerepe a termékenység csökkenésében a vizsgált időszak mindkét évtizedében domináló.

A standardizálás természetéből adódóan a számszerű eredményeket befolyásolja, hogy milyen standard súlyszorozattal számoltunk, ezért tájékoztatásul a 4. tábla tartalmazza a házas nők mind a négy időpontbeli iskolai végzettsége szerinti standardizált arányszámokat. S ugyanígy számszerűen némileg eltérő eredményeket kapunk a termékenység alakulását befolyásoló tényezők kimutatásánál mind abszolút értékekben, mind százalékban attól függően, hogy mely év adatait tekintjük változatlanoknak, a fő tendenciákat, az egyes tényezők arányát azonban jól szemléltetik a kapott értékek. Az adatok kiszámítása mindig az időszak kezdő időpontjára vonatkozó iskolai végzettség szerinti összetételnek és a befejező időpont iskolai végzettség szerinti termékenységi arányszámait változatlanul tartva történt. Így egy adott időszakon belül biztosítani lehetett a mutató alakulását befolyásoló két tényező közötti számszerű összefüggést, míg ugyanez nem mondható el a vizsgált időszak egészére vonatkozóan /5. tábla/.

Visszatérve a házas nők termékenységváltozásának vizsgálatához, a fentebb bemutatott összkép a házas nők két nagy korcsoportjában a termékenységváltozás más mértékét, valamint a befolyásoló tényezők eltérő szerepét fedi.

A propagatív korú, valamint a termékenységüket már befejezett házas nők csoportját összehasonlítva a következő fontosabb eltéréseket találjuk:

- A propagatív korú házas nők termékenysége kisebb, míg a propagatív koron felülieké nagyobb mértékben csökkent az elmúlt negyedszázad során, mint ahogy ezt az összes házas nőre vonatkozó adatok mutatták,
- A termékenység csökkenésének oka a 15-49 éveseknél teljes mértékben a propagatív korú női népesség iskolai végzettségének növekedése volt, mivel az iskolai végzettség szerinti termékenységi arányszámok még emelkedtek is, tehát e nélkül még nagyobb lett volna az iskolázottság növekedésének termékenységszökkentő hatása. A szülőképes koron felülieknél mindkét tényező szerepét játszott a termékenység jelentős csökke-

4. A tényleges és a standardizált termékenységi arányszámok
 korcsoportonként
 1960-1984

Korcsoport, időpont	100 házas nőre jutó gyermek				
	ténylegesen	a házas nők			
		1960	1970	1980	1984
		évi iskolai végzettség szerinti megoszlása alapján			
15-49 éves					
1960	198	198	173	149	141
1970	179	205	179	152	143
1980	172	217	194	172	164
1984	175	226	203	182	175
50- X éves					
1960	311	311	298	272	254
1970	264	274	264	244	231
1980	223	249	240	223	215
1984	209	236	230	217	209
Összesen					
1960	232	232	206	179	170
1970	205	230	205	180	170
1980	189	227	208	189	182
1984	187	224	209	193	187

5. A termékenységi arányszámok változásának tényezői⁴
1960-1984

Korcsoport, időszak	Összesen		Az iskolai végzettség szerinti termékenységi arányszámok		A házas nők iskolai végzettség szerinti összetétele	
			változásának hatása			
	szám	%	szám	%	szám	%
15-49 éves						
1960-1970	-19	- 9,6	7	3,5	-26	-12,7
1970-1980	- 7	- 3,9	15	8,4	-22	-11,3
1980-1984	3	1,7	10	5,8	- 7	- 3,8
1960-1984	-23	-11,6	28	14,2	-51	-22,6
50- X éves						
1960-1970	-47	-15,1	-37	-11,9	-10	- 3,6
1970-1980	-41	-15,5	-24	- 9,1	-17	- 7,1
1980-1984	-14	- 6,3	- 6	- 2,7	- 8	- 3,7
1960-1984	-102	-32,8	-75	-24,1	-27	-11,4
Összesen						
1960-1970	-27	-11,6	- 2	- 0,9	-25	-10,9
1970-1980	-16	- 7,8	3	1,5	-19	- 9,1
1980-1984	- 2	- 1,1	4	2,1	- 6	- 3,1
1960-1984	-45	-19,4	- 8	- 3,4	-37	-16,5

⁴A standardizálásnál alkalmazott súlyok a sorok szerinti egyezést biztosítják.

nésében, nagyobb hatása azonban az iskolai végzettség szerinti termékenységi arányszámok mérséklődésének volt.

A fentieket számszerűen is alátámasztva, a 15-49 évesek korcsoportjában a 100 házasságra jutó gyermekek száma 1960-1984 között 12 %-kal csökkent. Ez teljesen a házasságok iskolai végzettségében bekövetkezett emelkedésnek a következménye - jelentősen nőtt a 8 általános iskolával, valamint az ennél magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők aránya - s ez 23 %-kal mérsékelte a termékenységet. Ezt a jelentős csökkenést részben kompenzálta az iskolai végzettség szerinti termékenységi arányszámok emelkedése, aminek hatásaként a 100 házasságra jutó gyermekek száma 14 %-kal magasabb lett.

A szülőképes korban felülieknél a termékenység 33 %-kal csökkent. Az iskolai végzettség szerinti termékenységi arányszámok csökkenése 24 %-kal járult hozzá a termékenység mérséklődéséhez, míg a propagatív korban felüli nők iskolai végzettség szerinti összetételének módosulása mintegy 11 %-os csökkenést eredményezett.

Láthatjuk tehát, hogy a házasság női népesség termékenységváltozásában - az egyes iskolai végzettségűek eltérő termékenysége miatt - nagyon jelentős szerepe volt az iskolai végzettség szerinti összetétel változásának, a nők iskolázottsága emelkedésének. Ezt az emelkedést a szülőképes korú nők iskolai végzettség szerinti összetételének bemutatásával illusztráljuk, mivel ebben a korcsoportban változott meg leginkább /6. tábla, II.a ábra/. A számok önmagukért beszélnek, s szinte közhelyszámba menő következtetések levonását teszik lehetővé. Az alacsony iskolázottságú nők arányának látványos csökkenése, valamint az általános iskolával, illetve közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkező nők arányának állandó növekedése jellemezte ezt az időszakot. Az iskolázottság változásának öt éves korcsoportonkénti elemzése nyomán ugyanakkor azt is lehet látni, hogy 1984-ben még két olyan öt éves kohorsz volt, ezek közül is elsősorban a 45-49 éveseké, ahol az utána következő kohorszokhoz képest még viszonylag magas - elsősorban a régi iskolarendszerekből adódóan - az általános iskolát be nem fejezettek aránya, valamint alacsonyabb a közép- és felsőfokú végzettségűeké /7. tábla, II.b ábra/.

Ez azt jelenti, hogy még 10 évig a szülőképes korúakra számított termékenységi arányszámok tartalmazni fogják a kilépő, valamint a helyükbe kerülő kohorszok iskolázottsága közötti viszonylag jelentősebb különbségek hatását is. Az utána következő években ezen a téren feltehetően már nem lesznek ilyen radikálisak a változások. A fiatalabb kohorszok iskolázottságának alakulása nyomán elsősorban a közép-

6. A szülőképes korú nők iskolai végzettség szerinti
megoszlása
1960-1984

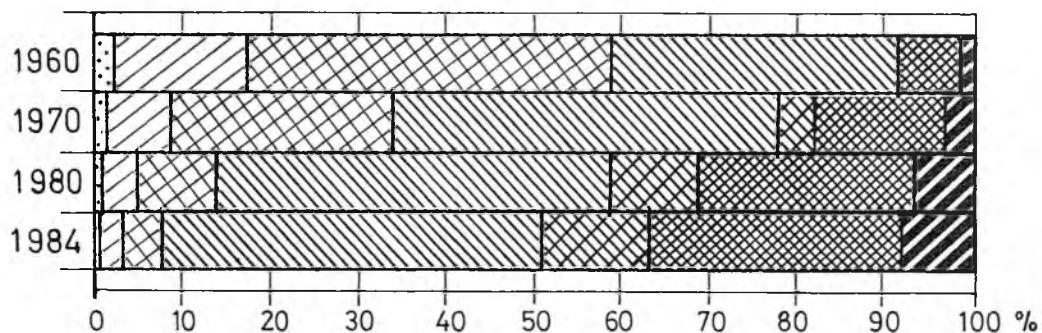
Iskolai végzettség	1960	1970	1980	1984
Iskolába nem járt	2,2	1,3	0,9	0,8
Általános iskola				
1-5 osztály	15,0	7,2	4,0	2,4
6-7 osztály	41,6	25,5	8,8	4,3
8 osztály	33,1	43,7	44,7	42,9
Befejezett középfokú szakmunkásképző iskola, szakiskola	-	4,1	9,9	12,6
Befejezett középiskola	6,8	15,3	25,2	28,7
Befejezett felsőfokú tanintézet	1,3	2,9	6,5	8,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

7. A szülőképes korú nők iskolai végzettség szerinti
megoszlása korcsoportonként
1984

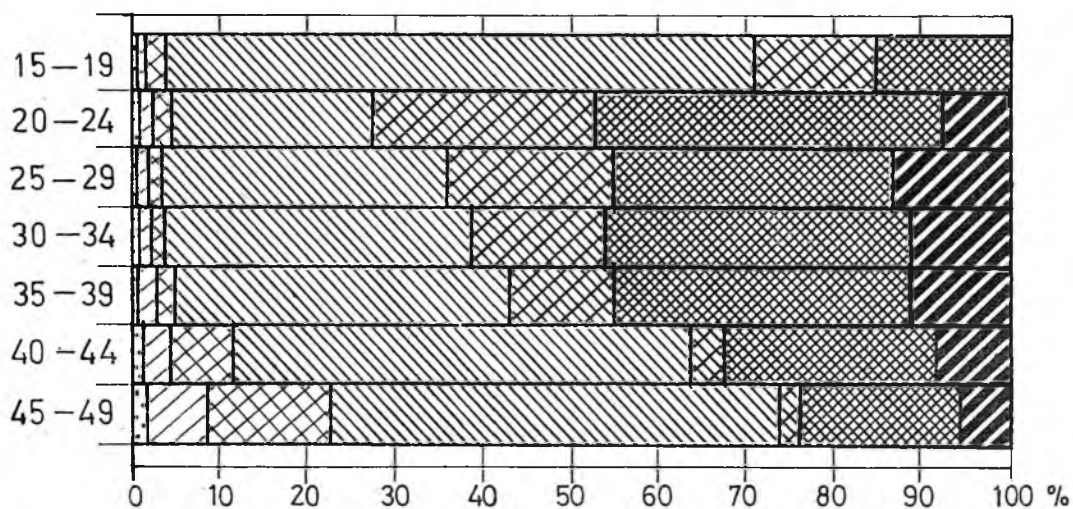
Iskolai végzettség	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49
	éves						
Iskolába nem járt	0,4	0,6	0,5	0,7	0,7	1,1	1,4
Általános iskola							
1-5 osztály	0,8	1,5	1,5	1,4	1,8	3,0	7,1
6-7 osztály	2,5	2,0	1,2	1,6	2,1	7,1	14,1
8 osztály	66,9	23,4	32,6	34,6	38,2	52,2	51,5
Befejezett középfokú szakmunkásképző iskola, szakiskola	13,9	25,2	18,6	15,1	11,7	3,6	1,9
Befejezett középiskola	15,5	39,7	32,2	35,5	34,3	24,5	18,9
Befejezett felsőfokú tanintézet	-	7,6	13,4	11,1	11,2	8,5	5,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

II. A szülőképes korú nők iskolai végzettség szerinti megoszlása

a, 1960-1984

b, korcsoportonként, 1984

- Iskolába nem járt
- Általános iskola 1-5 osztály
- Általános iskola 6-7 osztály
- Általános iskola 8 osztály
- Befejezett szakmunkásképző-, szakiskola
- Befejezett középiskola
- Befejezett felsőfokú tanintézet

fokú végzettségűek arányának fokozatos növekedése valószínűsíthető az általános iskolai végzettségűek arányának csökkenésével szemben.

A továbbiakban figyelmünket nem erre a lezajlott, illetve feltételezett iskolázottsági színvonal változására fordítjuk, hanem azt nézzük meg, hogy milyen a kapcsolat az iskolai végzettség és termékenység között, hogy változnak az iskolai végzettség szerinti termékenységi arányszámok. Ennek ismerete elengedhetetlen ahhoz, hogy az iskolázottság várható változásának termékenységet befolyásoló hatását megbecsüljük.

3. A termékenység változásának tényezői iskolai végzettség szerint

Már korábban láttuk, hogy a különböző végzettségű házas nők termékenysége a vizsgált időszak alatt milyen volt és hogyan változott, s szó volt az iskolázottság növekedésének termékenységet befolyásoló szerepéről is. Ennek a megközelítésnek az a célja, hogy kiküszöbölje az eltérő iskolai végzettségű csoportokon belül a korösszetételváltozás zavaró hatását, s ténylegesen a korszekifikus termékenységi arányszámok változásának hatását tükrözze, és az alapján adjon képet a termékenység és iskolázottság kapcsolatának alakulásáról.

Az egyes iskolai végzettségű csoportok 1960. évi korösszetételét állandónak tekintve a kiszámított arányszámok elsősorban a propagatív életkorban módosultak /8. tábla/. A két évtized alatti változás egészét alapul véve két fő eltérést emelhetünk ki. Egyrészt az iskolába nem járt, illetve az általános iskolát és a középiskolát végzetek termékenysége nem emelkedett olyan mértékben mint ahogy a tényleges adatok mutatják, tehát a korösszetételük a termékenyebb korcsoportok felé tolódott el - a többi iskolai végzettségű csoportban a korösszetétel szerepe mérsékeltebb és ellentétes irányú /9. tábla/ -, másrészt az iskolai végzettség és a termékenység közötti fordított "J" alakú kapcsolat nemcsak 1960-ban és 1970-ben, hanem 1980-ban is kimutatható. Ennek oka elsősorban az előbbieken említett tény, hogy a középiskolások termékenysége az 1960. évi korösszetétel alapján alacsonyabb, s oly mértékben, hogy a kapcsolat jellege megváltozott.

Ugyanakkor azonban egészen más a helyzet, ha a házas nők 1980. évi kor megoszlását tekintjük konstansnak. Ez alapján eltűnik a termékenység és az iskolázottság közötti fordított "J" alakú összefüggés, s helyére negatív kapcsolat lép, kivéve 1970-ben, amikor közel azonos értékeket tapasztalunk. Ez az eredmény a standard struktúra megválasztásának jelentőségét, illetve eredményeket módosító hatását húzza alá.

8. A házas nők termékenysége iskolai végzettség szerint
 az 1960. évi korösszetételük alapján
 1960-1980

Korcsoport, időpont	100 házas nőre jutó gyermek						
	összesen	iskolába nem járt	általános iskola			befejezett	
			1-5	6-7	8	középiskola	felsőfokú tanintézet
			osztály				
15-49 éves							
1960	198	420	268	212	138	125	127
1970	176	434	263	206	141	115	123
1980	172	433	282	232	160	131	137
50- X éves							
1960	311	500	353	300	159	157	138
1970	261	441	308	255	169	170	159
1980	223	440	278	227	176	161	157
Összesen							
1960	232	467	307	239	141	129	128
1970	201	438	284	221	145	122	128
1980	187	437	280	231	162	134	140

9. A szülőképes korú házas nők termékenység változásának
tényezői iskolai végzettségként⁵
1960-1980

Iskolai végzettség	Összesen		A korspecifikus termékenységi arányszámok		A szülőképes korú házas nők korösszetétele	
			változásának hatása			
	szám	%	szám	%	szám	%
Iskolába nem járt						
1960-1970	29	6,9	14	3,3	15	3,5
1970-1980	18	4,0	- 3	- 0,7	21	4,7
1960-1980	47	11,2	13	3,1	34	7,9
Általános iskola						
1-5 osztály						
1960-1970	2	0,7	- 5	- 1,9	7	2,7
1970-1980	9	3,3	22	8,1	-13	- 4,5
1960-1980	11	4,1	14	5,2	- 3	- 1,0
6-7 osztály						
1960-1970	8	3,8	- 6	- 2,8	14	6,8
1970-1980	4	1,8	9	4,1	- 5	- 2,2
1960-1980	12	5,7	20	9,4	- 8	- 3,4
8 osztály						
1960-1970	11	8,0	3	2,2	8	5,7
1970-1980	22	14,8	17	11,4	5	3,0
1960-1980	33	23,9	22	15,9	11	6,9
Befejezett középiskola						
1960-1970	-12	- 9,6	- 10	- 8,0	- 2	- 1,7
1970-1980	24	21,2	17	15,0	7	5,4
1960-1980	12	9,6	6	4,8	6	4,6
Befejezett felsőfokú tanintézet						
1960-1970	- 8	- 6,3	- 4	- 3,1	- 4	- 3,3
1970-1980	16	13,4	13	10,9	3	2,3
1960-1980	8	6,3	10	7,9	- 2	- 1,5

⁵A standardizálásnál alkalmazott súlyok a sorok szerinti egyezést biztosítják.

Visszatérve a termékenységet befolyásoló tényezőkre, az általános iskolát végzettek 1960-1980 között bekövetkezett igen jelentős termékenység emelkedésében kétharmad-egyharmad arányban játszott szerepet a korszpecifikus termékenységi arányszámok, valamint a korösszetétel módosulása, a középiskolai végzettséggel rendelkező házas nők esetében pedig mindkét tényező szerepe azonos. Ugyanakkor - mint már említettük - a felsőfokú végzettségűek termékenység emelkedése teljes mértékben a korszpecifikus termékenységi arányszámok növekedéséből adódott - a korösszetétel változásának hatása negatív volt -, s ez az emelkedés meghaladta a középfokú végzettségűek korszpecifikus termékenységi arányszámának növekedését. Az iskolába nem járt házas nők csoportja az egyetlen, ahol a termékenységnövekedés nagyobb része köszönhető a korösszetétel változásának.

A termékenységet befolyásoló tényezők szerepéről a fentieknél árnyaltabb képet kapunk, ha a vizsgált időszak két évtizedét külön-külön is megnézzük. Ez annál is inkább érdeklődésre tarthat számot, mivel erre az időszakra esik számos születés ösztönző népesedéspolitikai intézkedés bevezetése, s feltételezhetjük, hogy az 1970-es évtized termékenységi változásaiban ezek hatása is tükröződik.

Az 1960-as évtizedet - az iskolába nem járt nők és az általános iskolát végzettek kivételével - a korszpecifikus termékenységi arányszámok csökkenése jellemezte. Ezt a negatív hatást a szülőképes korú házas nők korösszetételváltozása az általános iskola 1-5 és 6-7 osztályát végzetteknél ellensúlyozta, míg a közép- és felsőfokú végzettségű nőknél a korösszetételváltozás is a termékenység csökkenése irányába hatott. A felsőfokú végzettségűeknél mindkét tényező szerepe azonos volt a termékenység csökkenésében, a középfokú végzettségűeknél pedig alapvetően a korszpecifikus termékenységi arányszámok jelentős csökkenése okozta. Azok közül a csoportok közül pedig, ahol a korszpecifikus termékenységi arányszámok pozitív szerepet játszottak, az iskolába nem jártaknál a korösszetétel jelentősége is hasonló volt, míg az általános iskolai végzettségűeknél a korösszetételváltozásnak volt lényegesen nagyobb hatása a termékenység emelkedésében.

Az 1970-es évtizedben - az iskolába nem járt nők kivételével - két vonatkozásban is megváltozott a helyzet. Egyrészt, s ez az alapvetőbb, az egyes iskolai végzettségű csoportokban emelkedtek a korszpecifikus termékenységi arányszámok, másrészt szerepük is jelentősebb lett a termékenység kialakításában. A legnagyobb mértékben a középiskolai végzettségű nők korszpecifikus termékenysége növekedett - az előző évtizedben a legnagyobb mértékű csökkenés is itt következett be -, de az általános iskolai és a felsőfokú végzettségű nők termékenysége is mintegy 11 %-kal lett magasabb a korszpecifikus termékenységi arányszámok emelkedése következtében. E három

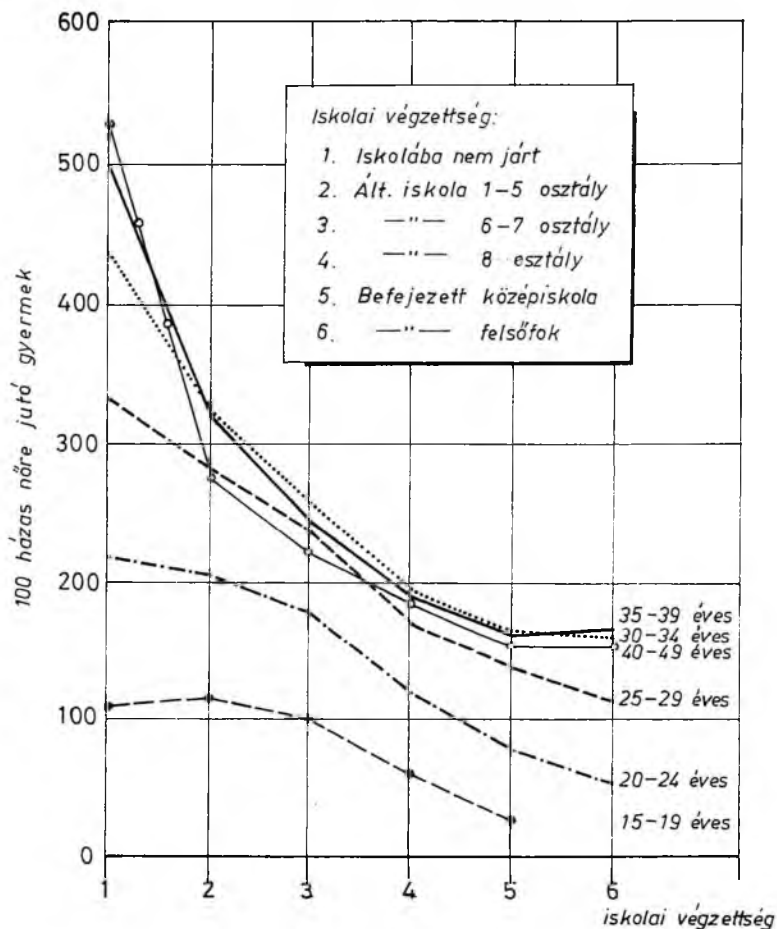
említett iskolai végzettségű csoportban a korösszetételváltozás mérsékelt pozitív szerepet játszott, a bekövetkezett termékenység emelkedés 70-80 %-a származott a kor-specifikus termékenységi arányszámok növekedéséből. Az általános iskola 1-5 és 6-7 osztályát végzeteknél a korösszetételváltozás a termékenység csökkenése irányába hatott, míg az iskolába nem jártaknál ez volt a termékenység emelkedés forrása.

A már korábban elemzett, a vizsgált időszak egészét jellemző adatok végülis e két évtizedben tapasztalható, sokszor ellentétes irányú változások együttes hatását mutatják.

4. A termékenység és iskolázottság kapcsolata korcsoportonként

A korösszetétel hatás kiszűrésének, illetve korlátozottabb érvényesülésének, s ezzel a termékenység és iskolázottság közötti kapcsolat feltárásának egy más irányú közelítése, hogy ezt a kapcsolatot, s ennek időbeli alakulását az eddigiekben vizsgált nagy korcsoportok helyett kisebb korcsoportokra vonatkozóan is megnézzük /10. tábla, III. ábra/.

III. A szülőképes korú házas nők termékenysége iskolai végzettség és korcsoport szerint, 1980

10. A szülőképes korú házas nők termékenysége iskolai végzettség és korcsoport szerint
1960-1980

Korcsoport, időpont		100 házas nőre jutó gyermek						
		összesen	iskolába nem járt	általános iskola			befejezett	
				1-5	6-7	8	középiskola	felsőfoku tanintézet
				osztály				
15-19	1960	43	107	65	50	37	12	-
	1970	44	106	97	69	43	17	-
	1980	59	107	114	100	60	25	-
20-24	1960	98	209	135	109	89	56	42
	1970	90	230	167	137	95	59	49
	1980	106	218	205	179	120	77	53
25-29	1960	161	315	197	171	147	111	94
	1970	145	368	233	183	144	106	93
	1980	158	334	284	238	171	136	112
30-34	1960	205	442	267	211	172	150	135
	1970	184	453	256	205	172	139	133
	1980	188	435	325	258	195	165	159
35-39	1960	233	498	300	232	181	177	160
	1970	205	504	269	216	185	147	152
	1980	194	500	322	243	192	162	166
40-49	1960	259	506	316	247	177	185	174
	1970	226	509	299	233	187	167	160
	1980	200	529	277	221	186	153	155
15-49	1960	198	420	268	212	138	125	127
	1970	179	449	270	220	149	113	119
	1980	172	467	279	224	171	137	135

Tekintettel arra, hogy a fiatalabb korcsoportok termékenységében még jelentős szerepet játszik a különböző iskolai végzettségük eltérő házasságkötési életkora, a szülések időzítése, célszerűnek látszik figyelmünket elsősorban a befejezett, illetve befejezéshez közel álló korcsoportok termékenységi magatartására összpontosítani.

A 40-49 évesek korcsoportjában, akiknek termékenységét befejezettnek tekinthetjük - 1984-ben az ilyen korú nőktől származó élveszületések nem érték el az összes élveszületések 1 %-át sem - a vizsgált időszak alatt a legerőteljesebb termékenységi magatartásváltozást a középiskolai végzettségű nők körében tapasztaljuk. Még 1960-ban termékenységük meghaladta az általános iskolát végzett nőkéét, 1970-ben egyértelműen a felsőfokú végzettségűekhez került közelebb és 1980-ban már e szint alá süllyedt. A termékenység csökkenése - mérsékeltébb ütemben - az általános iskolát végzettek és az iskolába nem jártak kivételével a többi iskolai végzettségű csoportra is jellemző.

Ugyancsak ez a két csoport viselkedik eltérően a 35-39 évesek korcsoportjában is. Itt a vizsgált két évtized alatt ellentétes tendenciákat tapasztalunk. 1960-1970 között az iskolai végzettség szerinti termékenységi arányszámok csökkenését, a következő évtizedben pedig emelkedését figyelhetjük meg. Ez az a korcsoport, ahol már határozottan érezhetjük az 1970-es években hozott népesedéspolitikai intézkedések termékenységet növelő hatását. Ezt az a tény is kiemeli, hogy 1980-ban a 35-39 évesek korcsoportjában - az iskolába nem jártakat kivéve - mindegyik iskolai végzettségű csoportban magasabbak a termékenységi arányszámok mint a 40-49 évesekében, sőt ugyanezt a megállapítást tehetjük már a 30-34 évesekre is mindkét előtte járó korcsoport vonatkozásában, kivéve a képzettségi skála két végpontját. Az előző két időpontban ilyen összefüggés általában még nem állt fenn. Mindezek ellenére a 35-39 éves korcsoport egészét jellemző arányszám csökkenést mutat, ez azonban a már korábban említett iskolai végzettség szerinti összetétel változásának köszönhető.

A középfokú végzettségűek radikális termékenységi magatartás változását a 35-39 évesek korcsoportjában is nyomon követhetjük. Míg 1960-ban az általános iskolát végzettekhez állt közel a termékenységük, 1970-ben és 1980-ban már nem érte el a felsőfokú végzettséggel rendelkező nőkéét, bár a skála egészét figyelembe véve a különbség nem tekinthető jelentősnek.

A fiatalabb korcsoportokban az iskolai végzettség és a termékenység között negatív kapcsolatot találunk. Minél fiatalabb korcsoportról van szó, annál határozottabban jelentkezik ez a kapcsolat. Ebben azonban nagy szerepe van annak, hogy az eltérő hosszúságú iskolai tanulmányok miatt a különböző iskolai végzettségűek más-más

életkorban kezdik meg a tényleges termékeny periódusukat. Éppen ezért az e korcsoportokban talált összefüggések még nem jellemzik az adott születési kohorszokban az iskolázottság és a termékenység közötti kapcsolat tényleges jellegét. Annyit azonban az adatok alapján elmondhatunk, hogy a középiskolai végzettséggel rendelkező nők termékenysége ezekben a korcsoportokban is változik, ha nem is olyan látványosan, mint az idősebb korcsoportokban. Míg az 1960-as évtizedben határozottan jelentkezik a felsőfokúak termékenységi szintjéhez való közeledés, addig az 1970-es években tapasztalt nagyobb termékenység emelkedésük következtében 1980-ban relative majdnem közepes helyet foglalnak el az előtte és az utána következő iskolai végzettségi szint termékenységéhez képest.

Ami a vizsgált időszak alatt lezajlott változásokat illeti, éppen ezekben a fiatalabb korcsoportokban módosultak leginkább az iskolai végzettség szerinti termékenységi arányszámok, különösen az 1970-es évtizedben. Az iskolába nem jártakat kivéve mindegyik csoportban az arányszámok igen jelentős emelkedésének lehetünk tanúi, amely összefüggésben áll a hozott népesedéspolitikai intézkedésekkel. Mindezek ellenére még nem beszélhetünk e kohorszok termékenységének emelkedéséről, lehet, hogy csak a termékenységi magatartás olyan változásáról van szó, amely a szülések időzítésének módosulásában nyilvánul meg, bár az előző korcsoportokban tapasztaltak alapján feltételezhető, hogy esetleg a befejezett termékenységük is magasabb lesz.

5. Településtípusonkénti különbségek a termékenységi és az iskolázottsági szint kapcsolatában

A termékenység településtípusonkénti alakulását az 1980. évi népszámlálási adatok alapján vizsgáljuk meg /11. tábla/. A felhasznált iskolai végzettség szerinti skálában külön szerepelnek a szakmunkásképzőt és szakiskolát végzettek adatai. Ehhez azonban kiegészítésül meg kell jegyezni, hogy a szakmunkásképzőt és szakiskolát végzettek adatait tulajdonképpen csak a propagatív korúaknál értékelhetjük, mivel az e koron felüli alacsony esetszám miatt egyrészt nem jellemzik a csoport magatartását, másrészt így a 15 éven felüli nők összességére vonatkozó adatok a 15-49 éves nők termékenységi szintjét tükrözik, ami szintén zavarja az összehasonlítást.

A propagatív korúaknál a termékenység és iskolázottság kapcsolatát jellemző görbéből mindhárom településtípusnál megállapíthatjuk a szakmunkásképző iskolai végzettségig tartó negatív kapcsolatot. Az utána következő iskolai fokozatoknál már tarkább képpel találkozunk. A fővárosban a közép- és felsőfokú végzettségűek termékenysége, a városokban a szakmunkásképzőt és középiskolát végzettek termékenysége áll közel egymáshoz, míg a falvakban mindhárom említett fokozat termékenysége hasonló szinten van.

11. A házas nők termékenysége iskolai végzettség szerint településtípusonként

1980

Korcsoport, településtípus	100 házas nőre jutó gyermek									
	összesen	iskolába nem járt	általános iskola			befejezett			szórás	szóródási együttható %
			1-5	6-7	8	középfokú szakiskola	közép- iskola	felsőfokú tanintézet		
			osztály							
15-49 éves										
Budapest	139	314	211	177	150	134	125	127	17,9	12,9
Városok	167	446	292	222	177	142	143	138	35,8	21,4
Községek	188	482	287	230	185	138	140	139	48,8	26,0
50- X éves										
Budapest	153	294	177	161	144	129	142	144	14,3	9,3
Városok	215	376	262	219	184	150	174	170	33,0	15,4
Községek	256	448	306	245	209	231	196	185	42,0	16,4
15- X éves										
Budapest	144	302	184	164	148	134	128	130	17,2	12,0
Városok	180	407	271	219	178	142	146	141	40,5	22,5
Községek	212	463	299	240	188	138	143	141	56,1	26,5

Érdekes összefüggést találunk a propagatív koron felüli nőknél. Míg a falvakban a középiskolai végzettségű nők termékenysége közepes helyet foglal el a megelőző és követő iskolai végzettségű nők termékenységéhez képest, addig a városokban már közelebb kerül a felsőfokúakéhoz, Budapesten pedig megközelítőleg azonos szinten van vele, sőt az előtte lévő csoporttal is. Feltételezhetjük, hogy e településtípusonként megnyilvánuló különbségekben esetleg a termékenységi magatartás átalakulásának különböző lépcsőfokait követhetjük nyomon, amikor egyre inkább eltűnőben van - legalábbis a képzettségi skála második részében - az iskolai fokozatok közötti termékenységi különbség. Ezeket a közeledő értékeket a propagatív korban már bemutatott tendenciák is alátámasztják. Ezt a szakmunkásképző iskolai végzettségtől felfelé tapasztalhatjuk, azzal a kiegészítéssel, hogy a községektől Budapest felé haladva némileg szűkül az általános iskolát, valamint a szakmunkásképzőt végzett nők termékenysége közötti különbség is. Ezeknek a közeledő értékeknek jelentőségét aláhúzza az a tény, hogy az új generációk zömmel elvégzik az általános iskolát és jelentős részük tovább tanul.

A termékenység településtípusonkénti vizsgálatának egy másik aspektusa, amikor nem az egyes településtípusokon belül vizsgáljuk meg a termékenység és iskolázottság kapcsolatát, hanem arra keressük a választ, hogy az egyes iskolai végzettségűek termékenysége milyen sajátosságot mutat településtípustól függően.

A propagatív koron felüli nőknél minden iskolai fokozatnál a budapesti házasságos nők termékenysége a legalacsonyabb, majd ezt követi a városiaké és legmagasabb a falun élőké. A 15-49 éveseknél szintén a budapesti nők termékenysége a legalacsonyabb minden képzettségi szinten, de a városok és községek hagyományos termékenységi sorrendje néhány iskolai végzettségű csoportnál felcserélődik /általános iskola 1-5 osztályát, szakmunkásképzőt és középiskolát végzett nők/, s a felsőfokú végzettségűeknél majdnem azonos. Ha azonban kiküszöböljük az egyes iskolai fokozatokon belül a településtípusok eltérő korösszetételének hatását, ismét mindenhol a hagyományos sorrendet tapasztalhatjuk /12. tábla/. Ezt hűzza alá az a tény is, hogy a legfiatalabbak kivételével minden öt éves korcsoportban ez a helyzet. E sorrenden belül a városban és falun élő nők termékenysége lényegesen közelebb van egymáshoz, mint a budapesti nőké a városban élőkéhez.

Még egy megjegyzés a településtípusonkénti termékenységi különbségekkel kapcsolatban. Ezek a különbségek az iskolai végzettség emelkedésével általában mérséklődnek, s időben is csökkennek /a propagatív korúaknál kisebb az eltérés, mint a termékenységüket befejezett nők csoportjában/. Például a községekben élő propagatív koron felüli általános iskolát végzett házasságos nők termékenysége - az egyes település-

12. A házas nők termékenysége iskolai végzettség szerint településtípusonként
az országos korösszetételük alapján

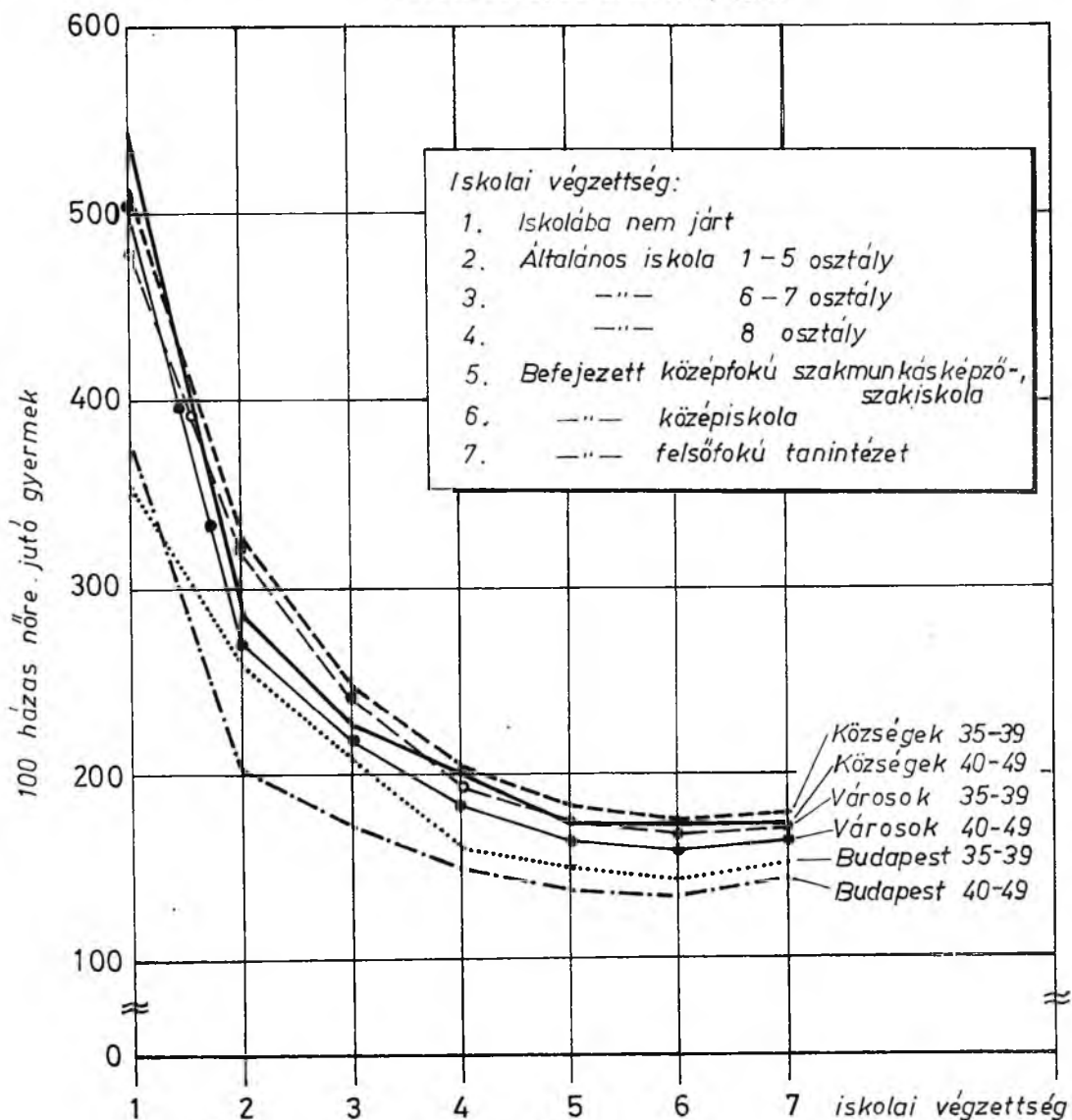
1980

Korcsoport, településtípus	100 házas nőre jutó gyermek							
	összesen	iskolába nem járt	általános iskola			befejezett		
			1-5	6-7	8	középfokú szakmunkáské- pző, szakiskola	középiszkola	felsőfokú tanintézet
			osztály					
15-49 éves								
Budapest	135	326	213	179	149	126	120	121
Városok	167	446	273	223	176	141	142	139
Községek	189	481	287	230	187	144	148	147
50- X éves								
Budapest	153	295	178	162	145	138	142	144
Városok	215	376	262	219	184	153	174	170
Községek	256	447	307	245	209	201	197	187
15- X éves								
Budapest	141	309	190	166	148	126	122	123
Városok	183	407	266	220	177	141	145	142
Községek	212	462	300	241	191	144	153	151

tipusok korösszetétel különbségének kiszűrése után - 44 %-kal, a felsőfokú végzettséggel rendelkezőké 30 %-kal haladta meg az azonos végzettségű budapesti nőket. Ugyanezek az értékek a propagatív korúakra vonatkoztatva 26 %, illetve 21 %. A standardizálatlan adatok ettől kisebb különbséget mutatnak.

A termékenységi magatartásváltozás településtípusonkénti sajátosságainak megismeréséhez - a nagy korcsoportok termékenységének összehasonlításán túl - jó támpontot nyújtanak az ötéves korcsoportos arányszámok, amelyek a közelmúltban lezajlott változások nyomon követésére is lehetőséget adnak /13. tábla/. Ezek alapján mindegyik településtípusnál lényegében hasonló irányú változásokat figyelhetünk meg, mint amit az országos adatok mutattak - a 40-49 évesek termékenységét nemcsak a 35-39 évesek, hanem általában a 30-34 éveseké is meghaladja - a különbség a változások mértékében van /IV. ábra/.

IV. A 35-39 éves és a 40-49 éves házas nők termékenysége iskolai végzettség és településtípus szerint, 1980

13. A szülőképes korú házas nők termékenysége iskolai végzettség, korcsoport
és településtípus szerint
1980

Korcsoport, településtípus	100 házas nőre jutó gyermek							
	összesen	iskolába nem járt	általános iskola			befejezett		
			1-5	6-7	8	középfokú szakmunkáské- pző, szakiskola	közép- iskola	felsőfokú tanintézet
			osztály					
15-19								
Budapest	51	82	81	88	63	46	23	-
Városok	56	106	106	97	68	46	25	-
Községek	61	109	118	102	67	45	25	-
20-24								
Budapest	85	156	162	152	116	97	65	42
Városok	102	205	197	179	128	105	78	52
Községek	115	227	210	181	131	105	81	61
25-29								
Budapest	128	209	244	195	153	141	118	95
Városok	156	326	267	236	175	158	141	115
Községek	173	346	292	243	183	162	144	123
30-34								
Budapest	156	270	268	217	169	160	148	145
Városok	185	422	315	254	198	182	170	164
Községek	206	449	332	263	207	187	174	171
35-39								
Budapest	155	354	259	207	161	151	143	153
Városok	190	478	321	241	193	177	168	172
Községek	215	513	326	248	204	184	176	178
40-49								
Budapest	149	378	202	172	150	136	133	142
Városok	192	503	272	220	184	163	159	163
Községek	223	544	287	228	201	175	174	173
15-49								
Budapest	139	314	211	177	150	134	125	127
Városok	167	446	292	222	177	142	143	138
Községek	188	482	287	230	185	138	140	139

A korcsoportos termékenység vizsgált ismerv szerinti legmagasabb értékét a 40-49 évesekéhez hasonlítva azt találjuk, hogy mindegyik iskolai végzettségű csoportban a budapesti nők termékenysége változott leginkább, majd a városban élők és a községekben lakók. A változás nagysága az iskolai végzettség emelkedésével többnyire csökken. Ehhez az általános tendenciához kiegészítésül annyit hozzá kell fűzni, hogy az alacsonyabb iskolai végzettségűek mind a városokban, mind a községekben hasonló mértékben változtattak termékenységükön, s a községekben lakó általános iskolával és magasabb végzettséggel rendelkező nők /kivételek a szakmunkásképzőt és szakiskolát végzetek csoportja/ termékenysége csak kissé módosult. Ez utóbbi következtében az elemzésnél figyelembe vett fiatalabb korcsoportokban csökkent a településtípusonkénti termékenységi különbség, de mindenhol fennmaradt a hagyományos termékenységi sorrend.

A termékenység iskolai végzettség szerinti alakulásának településtípusonkénti vizsgálata során felmerülhet az a kérdés is, hogy vajon a különbségek településtípusonként vagy iskolai végzettség szerint jelentősebbek-e. A propagatív életkorban a képzettségi skála alsó végéből kiindulva a szakmunkásképző iskolai végzettségig a termékenység igen gyors ütemű csökkenésének lehetünk tanúi a standardizált arányszámok alapján, ugyanakkor Budapest és a többi település közötti különbség is számottevő. Az iskolai végzettség a képzettségi skála e részén annál inkább determinálóbbá válik a termékenység alakulásában, minél távolabb eső végzettségi szinteket veszünk figyelembe. Ha csak az egymást követő iskolai fokozatok közötti termékenységi különbségeket vizsgáljuk meg, Budapest és a többi település vonatkozásában mindkét ismerv szerint jelentősek a különbségek, a városok és a községek termékenységét összehasonlítva pedig egyértelműen az iskolai végzettség szerint találunk nagyobb eltéréseket. A képzettségi skála második felében - a szakmunkásképző iskolát végzettekől felfelé - az iskolai fokozatok közötti termékenységi differenciák háttérbe szorulnak, s jelentősebbek a településtípusonkénti - elsősorban Budapest és a többi település közötti - eltérések. E mögött a nők termékenységi magatartását befolyásoló normák településtípusonkénti különbségeit, illetve e településtípusokon belül egyre inkább általánossá válásukat sejtethetjük, legalábbis az általános iskolánál magasabb végzettséggel rendelkező nők esetében.

Természetesen a településtípusonkénti eltérő termékenységi szint nagyságában nemcsak a fentebb említett iskolai fokozatok közötti különbségek játszanak szerepet, hanem az egyes településtípusok népességének eltérő iskolai végzettsége, korösszetétele is. Anélkül, hogy ezt részletesen elemeznénk, annyit megemlítünk, hogy a strukturális differenciák kiküszöbölése után elsősorban a községek és a többi település közötti különbségek mérséklődnek. A propagatív életkorban a községekben élő há-

zas nők termékenysége 35 %-kal haladta meg a budapestiekét és 13 %-kal a városban élőekét, az országos korösszetétellel és iskolai végzettség szerinti összetétellel számolva a különbségek 25 %-ra, illetve 5 %-ra csökkennek. Ezek a számok tulajdonképpen összefoglalóan jelzik az egyes iskolai fokozatoknál már bemutatott településtípusonkénti termékenységi különbségeket.

6. A házaspárok iskolai végzettsége és termékenyséjük

Ez a közelítési mód lehetőséget ad arra, hogy ne csak a feleség, hanem a férj iskolai végzettsége szerint is megnézhessük a termékenység és iskolázottság kapcsolatát, s választ kapjunk arra a kérdésre, hogy az iskolai végzettség szerint heterogén házaspárok esetében melyikük iskolai végzettsége a meghatározóbb a termékenység alakulásában.

A házaspár iskolai végzettsége szerinti termékenységi adatok az első házasságukban férjükkel együtt élő nőkre vonatkozóan álltak rendelkezésre, ezért ezek az adatok nem egyeznek meg a korábban bemutatottakkal, amikor az összes házasság nő képezte a vizsgálat alapját. Ugyancsak fel kell hívni a figyelmet arra is, hogy az adatok mind házasságtartam, mind korösszetétel szempontjából heterogén sokaságot jellemeznek /14. tábla, V. ábra/.

Ami az adatokból közvetlenül szembetűnik, hogy 1970-ben összességében a házaspár mindkét tagjánál, 1980-ban pedig a férjéknél az iskolázottság szerinti termékenységi görbe fordított "J" alakú. Ez a fordított "J" alakú termékenységi görbe inkább jellemzi a férfiakat, mivel ezt tapasztaljuk mindkét időpontban mindazoknál a férjéknél, akiknek felesége általános iskolai vagy annál magasabb végzettséggel rendelkezik. A nőknél az ilyen jellegű kapcsolatot csak 1970-ben lehetett kimutatni, s csak azoknál, akiknek férje általános iskolai végzettségű. Ez egyrészt azt jelenti, hogy azoknál a házaspároknál, ahol a férjek azonos iskolai végzettséggel rendelkeznek, a feleség iskolai végzettségének növekedésével általában csökken az átlagos gyermekszám, másrészt azoknál a házaspároknál, ahol a feleség általános iskolai vagy annál magasabb végzettségű a férjek iskolai végzettségének emelkedésével kezdetben csökken, majd később emelkedik a termékenység. Ez az emelkedés többnyire a középiskolai végzettségtől felfelé jelentkezik. Az alacsony iskolázottságú nőknél a férjek iskolai végzettségének emelkedésével csökken a gyermekszám.

Az azonos iskolai végzettségű házaspárok termékenységi görbéje is fordított "J" alakú. A felsőfokú végzettségű házaspárok termékenysége mindkét időpontban meghaladja a középfokúakét, a közöttük lévő különbség azonban – a középfokú végzettségű

14. Az első házasságukban férjükkel együtt élő nők termékenysége a házaspár iskolai végzettsége szerint

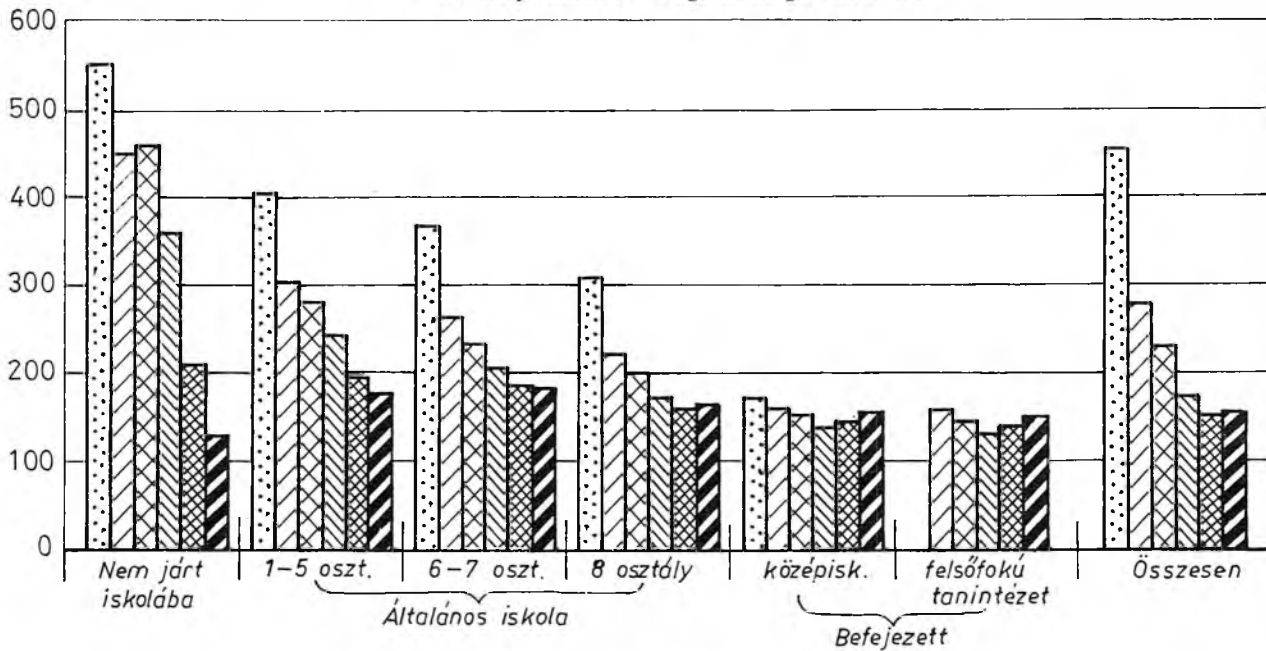
FÉRJ FELESÉG	100 házas nőre jutó gyermek								
	nem járt iskolába	általános iskola			befejezett		összesen	szórás	szóródási együttható %
		1-5	6-7	8	középiskola	felsőfokú tanintézet			
		osztály							
1970									
Nem járt iskolába	535	449	412	283	282	67	463	59,5	12,9
Általános iskola									
1-5 osztály	424	322	288	222	197	174	302	40,0	13,2
6-7 osztály	391	278	243	198	188	188	239	28,5	11,9
8 osztály	255	191	179	141	147	162	153	17,4	11,4
Befejezett középiskola	162	174	147	100	117	143	120	17,4	14,5
Befejezett felsőfokú tanintézet	-	93	145	110	115	133	127	9,2	7,2
Összesen	457	297	237	154	139	148	207	62,8	30,3
Szórás	68,8	51,9	37,7	33,0	22,7	13,4	65,0	-	-
Szóródási együttható %	15,1	17,5	15,9	21,4	16,3	9,1	31,4	-	-
1980									
Nem járt iskolába	551	445	459	357	209	131	457	53,2	11,6
Általános iskola									
1-5 osztály	402	302	277	239	195	175	282	29,3	10,4
6-7 osztály	372	263	229	206	185	183	227	20,9	9,2
8 osztály	304	220	198	170	159	163	173	13,5	7,8
Befejezett középiskola	168	160	152	137	142	156	143	7,2	5,0
Befejezett felsőfokú tanintézet	500 ⁶	154	144	128	133	149	142	8,6	6,1
Összesen	453	280	230	172	150	155	191	42,9	22,5
Szórás	87,2	44,8	35,6	20,5	12,9	6,4	48,1	-	-
Szóródási együttható %	19,2	16,0	15,5	11,9	8,6	4,1	25,2	-	-

⁶1 eset.

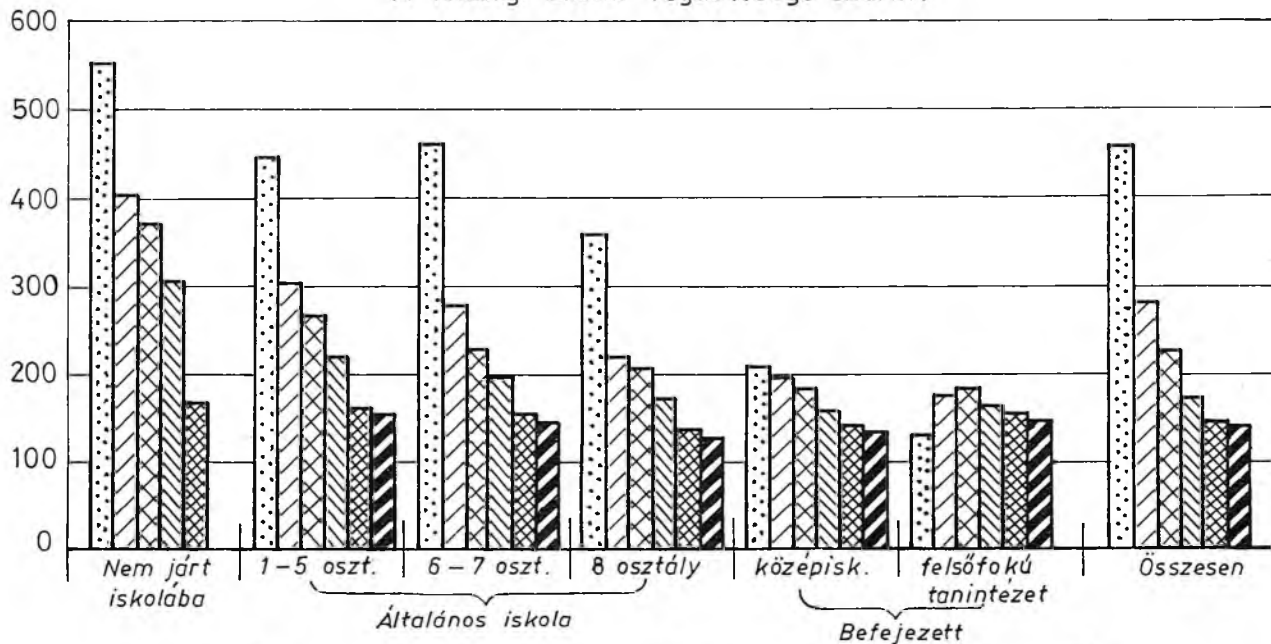
V. Az első házasságukban férjükkal együtt élő nők termékenysége a házaspár iskolai végzettsége szerint, 1980

100 házas nőre jutó gyermek

A férj iskolai végzettsége szerint

A feleség iskolai végzettsége szerint

házaspárok nagyobb termékenység emelkedése következtében - csökkent.

Az iskolai végzettség szempontjából heterogén házaspároknál, amennyiben a férj és feleség iskolai végzettségét együttesen, mint a házaspár kulturális szintjének egy jelzőjét tekintjük, azonos szint esetén - állandónak feltételezve a házastársak iskolázottsága között fennálló különbséget, de az irányt nem - mindig akkor nagyobb a termékenységük, amikor a férjek iskolai végzettsége a magasabb. Például egy általános iskolai és egy középiskolai végzettséggel rendelkező házaspár termékenysége magasabb, ha a férj a középiskolai végzettségű mint fordított esetben. Nagyobb iskolázottsági különbségeknél ez többnyire még határozottabban jelentkezik. Az iskolázottság szempontjából homogén házaspárokhoz képest a feleség iskolázottságának módosulása tehát általában sokkal nagyobb változást jelent a házaspár termékenységének alakulásában mint a férjé, kivéve a közép- és felsőfokú végzettségű összetétellel rendelkező házaspárokat.

Közvetve erre következtethetünk a képzettségi skála két végpontja közötti termékenységi különbségekből is, amelyek mind 1970-ben, mind 1980-ban a férfiaknál kisebbek mint a nőknél. Az összesen adatokat alapul véve ez elsősorban abból adódik, hogy míg az alacsonyabb iskolai végzettségű férfiak és nők esetében hasonló termékenységet tapasztalunk, addig az iskolázottabb nők termékenysége alacsonyabb, mint az azonos iskolai végzettségű férfiak feleségei. Az egyes iskolai végzettségű csoportokra vonatkozóan az utóbbi magyarázat nem áll fenn, az eltérések iránya azonban azonos, tehát a termékenységi különbségek a férjek iskolázottsága szerint kisebbek, mint a feleségé alapján.

Mindezeket a szóródás más mutatószámai - amelyek nem csupán a szélső értékeket veszik figyelembe - még megalapozottabban támasztják alá. Mindkét vizsgált évben a nők iskolai végzettsége szerinti termékenységi adatoknak volt nagyobb a szórásuk. Ugyanezt tapasztaljuk akkor is, ha nem az összesen adatokat hasonlítjuk össze, hanem az azonos iskolai végzettségű férfiakét és nőké. Mindig abban az esetben találunk nagyobb szórást, amikor a nők iskolai végzettségét tekintjük változónak, kivéve a felsőfokú végzettségűek 1980. évi adatát. Ugyancsak e csoport kivételével a szórás mind a férfiaknál, mind a nőknél az iskolai végzettség emelkedésével csökken, bár a szóródási együtthatóról ugyanezt csak 1980-ban mondhatjuk el. Ami az időbeni változást illeti, általában a szóródási együttható csökkenésének lehetünk tanúi, különösen az általános iskolával, vagy annál magasabb végzettséggel rendelkezőknél. Ez azt jelenti, hogy ezekben a csoportokban a termékenységi átlagok mögött az előző időszakhoz viszonyítva homogénebb termékenységi magatartás húzódik meg.

A kimutatott kapcsolat - a termékenységi különbségek a férjek iskolázottsága alapján kisebbek - elég kézenfekvőnek tűnik, hiszen a terhesség, szülés és a gyermekek gondozása elsősorban a nők számára jelenti eddigi munkájuk hosszabb-rövidebb ideig tartó megszakítását, s az iskolázottságuk emelkedésével egyre nagyobb szerephez juthat az otthonon kívüli munka. Mindemellett nem feledkezhetünk meg arról, hogy a férjek iskolázottságának emelkedése is módosítja a házaspár termékenységi magatartását, ha nem is olyan mértékben mint a nőké.

Természetesen a népesség utóbbi évtizedekben gyorsan növekvő iskolázottsága a házaspárok iskolai végzettség szerinti összetételének változásában is tükröződik, s összességében - mint már a nőkre vonatkozóan bemutattuk - az a struktúraváltozási termékenység csökkentő hatású. Itt annyit lehet kiegészítésül hozzáfűzni, hogy az 1970-ről 1980-ra a termékenységben bekövetkező változások a férfiak iskolai végzettsége szerint minden szinten mérsékeltebbek, akár növekedésről, akár csökkenésről van szó, mint a nőknél. A változások iránya azonban mindkét nemnél azonos, az általános iskola 8 osztályánál alacsonyabb végzettségűekénél csökken, míg az ennél magasabb iskolázottsággal rendelkezőké pedig emelkedik. Ugyanezt a tendenciát tapasztaljuk mind a férfiaknál, mind a nőknél az egyes iskolai fokozatba tartozók számának változásánál is.

A magasabb iskolázottságúak számának és arányának radikális emelkedése mellett a házaspárok iskolai végzettség szerinti termékenység vizsgálatának szempontjából érdeklődésre tarthat számot a házaspárok iskolai végzettség szerinti heterogenitása, azaz annak megvizsgálása, hogy mekkora azoknak a házaspároknak az aránya, ahol a férj és feleség különböző iskolai végzettsége szerepet játszhat a döntések kialakításában. Erről röviden csak annyit, hogy a vizsgált időpontokban az első házasságukban együttélő házaspároknak több mint a fele azonos iskolai végzettséggel rendelkezett, s az iskolai végzettség szerint heterogén házaspárok felénél valamivel nagyobb részénél a férj iskolai végzettsége volt a magasabb. Ez utóbbi megállapítás azonban a reprodukció szempontjából fontos fiatalabb korosztályok esetén már nem áll fenn. Erre következtethetünk a házasságkötések iskolai végzettség szerinti megoszlásának alakulásából, amely a heterogén házasságkötéseken belül azoknak a házasságkötéseknek a nagyobb és növekvő arányát mutatja, ahol a feleség iskolai végzettsége a magasabb.

7. A házasság gyermekszám szerinti megoszlása

Az eddigiek során bármilyen szempontból is vizsgáltuk a házasság termékenységének iskolai végzettség szerinti alakulását, minden esetben az egy, illetve száz nőre jutó gyermekszám képezte az elemzés alapját. Bár a kiszámított szóródási együtt-

hatók jelzik, hogy ezek az átlagok mennyire jellemzik a csoport magatartását, a házasság nők gyermekszám szerinti megoszlása alapján közvetlenebb képet kapunk az egy-egy csoportban tapasztalható tipikus gyermekszámról.

A házasság nők gyermekszám szerinti megoszlásában az elmúlt negyedszázad során végbement változások legjellemzőbb vonása a kétgyermekes nők arányának erőteljes növekedése és dominánssá válása, amely a gyermektelen nők és a négy és több gyermekkel rendelkezők arányának jelentős csökkenése mellett következett be.

A változások fő iránya mind a propagatív korúaknál, mind az e koron felülieknél az említett csoportok vonatkozásában azonos, a kialakult arányok azonban nem. A propagatív korúaknál a kétgyermekes nők sokkal határozottabb dominanciáját figyelhetjük meg - a házasság nőknek közel a fele rendelkezik két gyermekkel, míg a propagatív koron felül alig több mint harmaduk tartozik ebbe a csoportba - ugyanakkor a három- és többgyermekesek aránya lényegesen alacsonyabb a szülőképes korúak között. /1984-ben 14,8 % a propagatív koron felüliek 28,5 %-ával szemben./

7.1 Iskolai végzettségenként jelentkező sajátosságok

Az általános tendenciákon túl a kép sokkal differenciáltabbá válik az iskolai végzettség figyelembevételével. Mivel 1984-ben az általános iskola 6 osztályánál kevesebbet végzett nők adatai összevontan álltak rendelkezésre, a korábbi évekre vonatkozóan is ezt az összevontabb skálát alkalmazzuk /15.tábla, VI.ábra/.

A szülőképes korban - ebben a közelítésben is - elsősorban az alacsony iskolázottságúak termékenységi magatartása tér el leginkább az átlagtól, különösen azoké, akik az általános iskola 6 osztályával sem rendelkeznek. Bár minden vizsgált időpontban a kétgyermekesek aránya a legmagasabb, de ez nem jelent egy kiemelkedő gyakoriságot, mellette magas a 3 és a 4-5 gyermekesek aránya, sőt még időben növekszik is. A többi csoporthoz viszonyítva ugyancsak magas, s ezen a szinten maradt a 6 és többgyermekesek részaránya. Mindezek következtében egy olyan helyzet alakult ki, hogy ezen alacsonyan iskolázott nők több mint felének 3 és több gyermeke van, s 1980 óta arányuk magasabb mint a szülőképes koron felüliek azonos csoportjában, sőt 1984-ben ez a 4 és többgyermekesekre is elmondható. A szülőképes koron felülieknél a többgyermekesek aránya csökkenő tendenciát mutat. 1960-ban a legtipikusabb még a 6 és többgyermekes család volt, s ez fokozatosan módosult a 4-5, majd a 2 gyermekes családra. Erre a korcsoportra is jellemző, hogy a módusz nem olyan túlzott mértékben emelkedik ki a többi gyakorisági érték közül.

15.1 A szülőképes korú házas nők megoszlása gyermekszám szerint iskolai végzettségként, 1960-1984

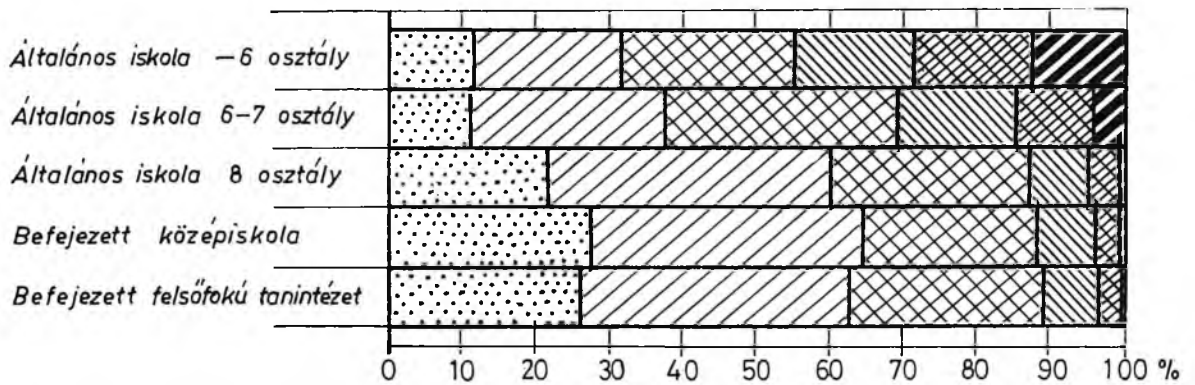
Iskolai végzettség	0	1	2	3	4-5	6-X	összesen
	gyermekkel						
Általános iskola							
-6 osztály							
1960	11,4	20,2	23,8	16,0	16,5	12,1	100,0
1970	7,6	16,4	28,3	19,1	17,7	10,9	100,0
1980	6,8	13,8	28,6	20,3	18,4	12,1	100,0
1984	6,5	11,6	27,8	20,8	20,4	12,9	100,0
6-7 osztály							
1960	11,3	26,5	31,7	15,9	10,7	3,9	100,0
1970	7,2	23,4	37,7	18,1	10,6	3,0	100,0
1980	5,7	20,2	42,2	19,4	9,8	2,7	100,0
1984	5,2	17,7	41,9	22,3	10,6	2,3	100,0
8 osztály							
1960	21,6	38,4	27,1	8,6	3,6	0,7	100,0
1970	14,7	38,9	34,2	8,6	3,1	0,5	100,0
1980	9,5	30,3	45,9	10,9	2,9	0,5	100,0
1984	7,8	26,1	49,6	12,8	3,3	0,4	100,0
Befejezett középiskola							
1960	27,8	36,8	24,1	7,6	3,3	0,4	100,0
1970	25,1	44,0	25,5	4,2	1,1	0,1	100,0
1980	16,4	37,1	40,8	5,0	0,6	0,1	100,0
1984	12,1	33,5	47,6	6,1	0,7	0,0	100,0
Befejezett felsőfokú tanintézet							
1960	26,2	36,6	26,7	7,4	2,7	0,4	100,0
1970	24,6	40,3	29,0	4,7	1,3	0,1	100,0
1980	19,1	34,9	39,6	5,5	0,8	0,1	100,0
1984	16,3	32,9	43,6	6,3	0,9	0,0	100,0
Együtt							
1960	15,3	29,3	28,5	13,4	9,3	4,2	100,0
1970	13,3	32,7	33,5	11,8	6,5	2,2	100,0
1980	11,3	30,5	43,1	10,4	3,6	1,1	100,0
1984	9,7	28,0	47,5	10,9	3,2	0,7	100,0

15.2 A szülőképes koron felüli házas nők megoszlása
gyermekszám szerint iskolai végzettségként
1960-1984

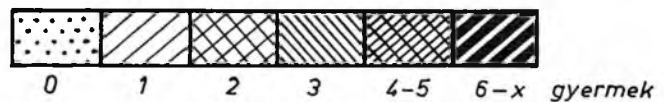
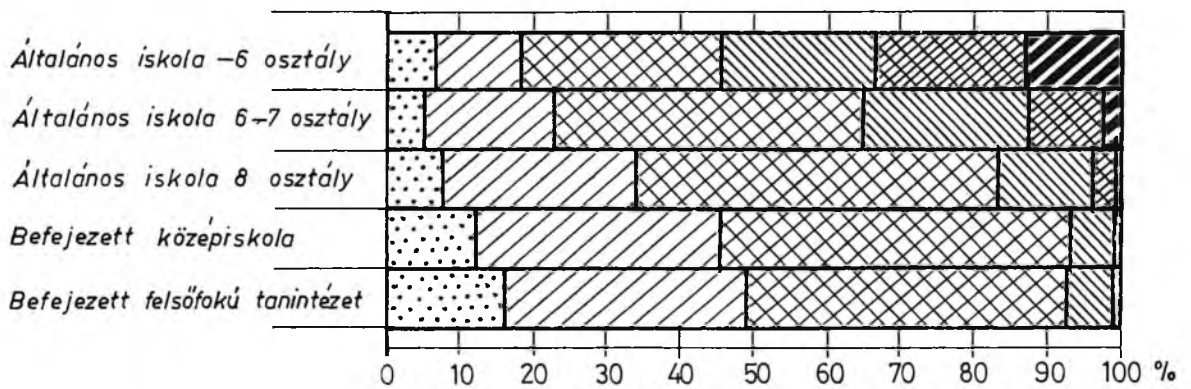
Iskolai végzettség	0	1	2	3	4-5	6-X	összesen
	gyermekkel						
Általános iskola							
-6 osztály							
1960	13,2	12,7	15,7	13,9	19,8	24,7	100,0
1970	12,7	15,4	18,8	15,7	19,6	17,8	100,0
1980	13,3	16,6	22,4	16,7	17,8	13,2	100,0
1984	10,8	17,7	26,5	17,3	17,1	10,6	100,0
6-7 osztály							
1960	12,8	16,5	21,2	16,6	18,7	14,2	100,0
1970	12,3	20,3	25,7	17,0	15,9	8,8	100,0
1980	10,9	22,2	32,6	17,5	12,1	4,7	100,0
1984	9,5	22,8	35,5	17,9	11,2	3,1	100,0
8 osztály							
1960	28,5	25,7	24,3	11,7	7,3	2,5	100,0
1970	23,9	26,0	27,1	13,5	7,4	2,1	100,0
1980	15,8	27,9	34,9	13,5	6,4	1,5	100,0
1984	11,3	28,5	40,5	13,2	5,3	1,2	100,0
Befejezett középiskola							
1960	28,8	24,1	25,7	12,0	7,4	2,0	100,0
1970	23,9	23,0	28,7	14,2	8,9	1,3	100,0
1980	18,6	29,7	33,9	11,8	5,0	1,0	100,0
1984	14,7	34,0	37,3	9,9	3,5	0,6	100,0
Befejezett felsőfokú tanintézet							
1960	33,3	24,7	24,0	11,0	6,0	1,0	100,0
1970	26,9	22,0	29,5	14,0	6,4	1,2	100,0
1980	19,7	29,0	35,2	11,1	4,1	0,9	100,0
1984	18,4	28,1	41,2	9,5	2,6	0,2	100,0
Együtt							
1960	14,9	16,1	19,5	15,0	17,8	16,7	100,0
1970	14,4	19,6	23,8	16,0	15,7	10,5	100,0
1980	12,9	22,9	31,3	16,1	11,5	5,3	100,0
1984	10,8	24,8	35,9	15,6	9,5	3,4	100,0

VI. A szülőképes korú nők megoszlása gyermekszám szerint iskolai végzettségüként

1960

1984

Még az alacsonyán iskolázott nők körében maradva, az általános iskola 6-7 osztályát végzetteknél az előző csoporthoz viszonyítva a szülőképes korúaknál már dominánssá válik a kétgyermekes család, s itt a 4-5 gyermekes nők arányában tapasztalható az a viszonylagos stabilitás, ami a 6 osztálynál kevesebbel rendelkezőknél a 6 és többgyermekesek arányában mutatkozott. Ez az érték 1984-ben a felét teszi ki a még alacsonyabb iskolai végzettségük megfelelő arányának. S ugyanígy megközelítőleg a felére csökken a szülőképes korban a háromgyermekesek aránya az általános iskolai, valamint a középiskolai végzettséggel rendelkező nők csoportjában az előző képzettségi szinthez viszonyítva. A közép- és felsőfokú végzettségű nők gyermekszám szerinti megoszlása között már nincs ilyen különbség, a háromgyermekesek aránya azonosnak tekinthető mindkét csoportban.

Továbbmenve a házas nők gyermekszám szerinti megoszlásának képzettségi szint szerinti vizsgálatában, az általános iskolával és az ennél magasabb végzettséggel rendelkező propagatív korú házas nők mindegyik csoportjában 1960-ban és 1970-ben az egygyermekesek aránya volt a legmagasabb, amely 1980-ra áttevődött a kétgyermekes nők csoportjára, s egyre inkább tipikusá vált. 1984-ben az általános iskolát végzett nők felének volt 2 gyermeke. Ez a kiemelkedő gyakoriság az iskolai végzettség emelkedésével egy kissé mérséklődik, míg a gyermektelen nők aránya ezzel ellentétes tendenciát mutat, tehát a felsőfokú végzettségűek között a legmagasabb. Ez az érték azonban az eltelt negyedszázad alatt tapasztalt legalacsonyabb gyakoriságot jelenti. Az előbbi megállapítás nemcsak a felsőfokú végzettségűekre, hanem minden képzettségi szintre igaz, tehát a gyermektelen nők aránya igen látványosan csökkent a vizsgált időszak során, sőt ezek az arányok rendre alacsonyabbak, mint a propagatív koron felül a megfelelő értékek. A gyermektelen nők arányának ez a csökkenése, s viszonylag alacsony szintje a termékenységi magatartásváltozás egyik lényeges vonása.

Az általános iskolával és magasabb végzettséggel rendelkező nők termékenységre visszatérve, mintegy sajátosságot emelhetjük ki, hogy a propagatív életkorban a 8 osztályt végzettek között - mint már szó volt róla - 1970 óta a háromgyermekesek aránya kétszerese a magasabban képzettekének. 1960-ban még nem volt jelentős eltérés, 1960 és 1970 között esett vissza a háromgyermekesek aránya a közép- és felsőfokú végzettségűek között. Azóta ezeken a képzettségi szinteken belül is érvényesül a háromgyermekesek arányának növekvő tendenciája, de így is csak mintegy 6 %-ra tehető 1984-ben. Ugyancsak jellemzi e csoportokat a 4 és többgyermekesek egyébként is alacsony arányának minimális szintre korlátozódása. Az általános iskolát végzett nőknél a 4-5 gyermekesek gyakorisága valamivel nagyobb, de ez az alacsonyán iskolázottakénak csak mintegy harmadát teszi ki. Érdekességként - s nem az eltérések nagyságrendje miatt - megemlíthető, hogy 1970 óta a három- és többgyermekesek aránya némileg magasabb a

felsőfokú végzettségük körében mint a középiskolai végzettségű nők között. Nagyságrendileg ennél jellemzőbb a fenti két képzettségi szint vonatkozásában a gyermektelenek magasabb, illetve a kétgyerekesek alacsonyabb aránya a felsőfokú végzettségű nők csoportjában. Összességében azonban, mint láttuk, a lényeges termékenységi különbségek a képzettségi skálának nem ezen a részén jelentkeznek. Az alacsonyan iskolázott nők csoportja az, amelynek termékenységi magatartása alapvetően eltérő, elsősorban a három- és többgyerekesek magas aránya miatt. Ez a képzettségi szint növekedésével - a két felső fokozat kivételével - igen jelentős ütemben csökken.

A fentieknél talán árnyaltabb képet kapunk és az elmúlt időszak alatt hozott népesedéspolitikai intézkedések termékenységi magatartásra gyakorolt hatását jobban nyomon követhetjük, ha a propagatív korúakon belül elsősorban a termékenységük befejezéséhez közel álló korcsoportok gyermekszám szerinti megoszlását külön-külön is megvizsgáljuk iskolai végzettségként. Ezzel a megközelítéssel kiküszöböljük, illetve lényegesen csökkentjük az egyes iskolai végzettséggel rendelkező nők korösszetétel különbségéből és ennek változásából adódó termékenységmódosító hatást. Az adatok ebben a bontásban 1984 évre vonatkozóan nem álltak rendelkezésre, ezért egyrészt az elemzés időszaka rövidebb, másrészt lehetőség volt - az összehasonlíthatóság fenntartásával - a legalacsonyabban iskolázott réteg további differenciálására. Ennek elsősorban nem a réteg nagysága miatt volt jelentősége, hanem - mint az adatok mutatták - igen markáns különbségeket találtunk a teljesen iskolázatlan nők és azok termékenységi magatartása között, akik - mégha a legalacsonyabban iskolázottakhoz tartoznak is - valamennyit jártak iskolába /16. tábla/.

Az iskolába nem járt nők között megdöbbentően sok a 6 és több gyermekkel rendelkező nők aránya, mind a 40-49 évesek, mind a 35-39 évesek között meghaladja a 40 %-ot. E mellett magas és az időszak folyamán növekvő a 4-5 gyermekesek részaránya is. Mindezek következtében a három- és többgyerekesek aránya 70-80 % körüli, időben növekvő érték, amely a 35-39 éveseknél magasabb mint a 40-49 évesek korcsoportjában. E két korcsoport vonatkozásában ugyanilyen irányú eltérést találunk 1980-ban az általános iskola 1-5 és 6-7 osztályát végzeteknél a három- és többgyerekes nők arányát összehasonlítva, sőt itt már a 30-34 éves nők közötti arányuk is meghaladja mindkét utána következő korosztályét. Tehát ezek az alacsonyan iskolázott rétegek - az 1960-as évekbeli relatív visszaesés után - egyre nagyobb arányban szülik meg a harmadik, de méginkább az ennél magasabb sorszámú gyermekeiket. Az általános iskolát végzett házaspárok között a fiatalabb kohorszok felé haladva a két- és háromgyerekesek aránya növekszik inkább - 1980-ban 59 %, 66 % és 70 % - az egygyerekesek arányának csökkenésével párhuzamosan. A közép- és felsőfokú végzettségűeknél ez az összefüggés elsősorban a 40-49 és 35-39 évesek termékenységénél mutatható ki.

16.1 A 30-34 éves házas nők megoszlása gyermekszám szerint iskolai végzettségként, 1960-1980

Iskolai végzettség	0	1	2	3	4-5	6-X	összesen
	gyermekkel						
Nem járt iskolába							
1960	8,6	7,8	11,2	12,1	25,2	35,1	100,0
1970	5,7	6,2	10,6	11,9	29,7	35,9	100,0
1980	7,2	6,1	10,0	12,9	31,1	32,7	100,0
Altalános iskola							
1-5 osztály							
1960	8,3	16,9	28,2	20,2	19,2	7,2	100,0
1970	4,8	17,4	36,4	21,3	14,5	5,6	100,0
1980	5,2	8,5	24,8	24,3	25,5	11,7	100,0
6-7 osztály							
1960	8,2	24,3	37,1	17,9	10,3	2,2	100,0
1970	4,8	24,8	45,2	16,6	7,3	1,3	100,0
1980	4,3	11,2	39,6	26,6	14,7	3,6	100,0
8 osztály							
1960	11,7	32,1	37,4	12,9	5,2	0,7	100,0
1970	6,5	34,4	44,9	10,5	3,3	0,4	100,0
1980	5,0	20,7	55,1	15,1	3,6	0,5	100,0
Befejezett középiskola							
1960	15,5	35,6	36,5	9,3	2,8	0,3	100,0
1970	11,6	44,7	38,0	4,8	0,8	0,1	100,0
1980	7,9	28,9	54,9	7,5	0,7	0,1	100,0
Befejezett felsőfokú tanintézet							
1960	19,3	38,2	34,4	6,6	1,4	0,1	100,0
1970	16,5	40,8	37,5	4,3	0,9	-	100,0
1980	10,7	28,9	52,2	7,5	0,7	0,0	100,0
Együtt							
1960	9,7	26,2	35,9	16,1	9,5	2,6	100,0
1970	7,1	32,3	42,4	11,7	5,0	1,5	100,0
1980	6,4	23,5	53,5	12,5	3,3	0,8	100,0

16.2 A 35-39 éves házas nők megoszlása gyermekszám szerint iskolai végzettségként, 1960-1980

Iskolai végzettség	0	1	2	3	4-5	6-X	összesen
	gyermekkel						
Nem járt iskolába							
1960	8,1	8,4	10,6	10,8	20,5	41,6	100,0
1970	4,4	6,9	9,4	10,6	26,5	42,2	100,0
1980	5,9	5,0	8,1	12,2	27,3	41,5	100,0
Általános iskola							
1-5 osztály							
1960	9,0	15,4	24,1	18,9	20,3	12,3	100,0
1970	5,7	15,9	33,0	22,3	15,7	7,4	100,0
1980	4,7	10,4	28,0	22,5	21,7	12,7	100,0
6-7 osztály							
1960	8,8	21,6	33,1	18,9	13,3	4,3	100,0
1970	5,2	23,1	41,9	18,7	9,0	2,1	100,0
1980	3,9	14,9	44,0	22,3	11,6	3,3	100,0
8 osztály							
1960	13,9	28,3	34,8	14,5	7,2	1,3	100,0
1970	6,6	30,4	43,6	13,4	5,3	0,7	100,0
1980	4,7	24,6	52,3	13,9	3,8	0,7	100,0
Befejezett középiskola							
1960	14,4	27,5	35,8	14,9	6,6	0,8	100,0
1970	11,8	39,8	39,7	7,2	1,4	0,1	100,0
1980	8,1	32,8	50,6	7,3	1,1	0,1	100,0
Befejezett felsőfokú tanintézet							
1960	18,8	28,3	34,6	13,0	4,7	0,6	100,0
1970	12,0	36,1	42,6	7,1	2,1	0,1	100,0
1980	9,6	27,4	52,5	9,0	1,4	0,1	100,0
Együtt							
1960	10,0	22,0	32,0	17,8	13,0	5,2	100,0
1970	6,6	27,0	41,1	15,4	7,5	2,4	100,0
1980	5,8	25,2	50,1	13,0	4,4	1,5	100,0

16.3 A 40-49 éves házas nők megoszlása gyermekszám szerint iskolai végzettségként, 1960-1980

Iskolai végzettség	0	1	2	3	4-5	6-X	összesen
	gyermekkel						
Nem járt iskolába							
1960	10,1	8,6	10,9	10,7	19,7	40,0	100,0
1970	9,8	7,1	10,2	10,9	18,8	43,2	100,0
1980	7,5	6,5	8,1	9,9	23,1	44,9	100,0
Általános iskola							
1-5 osztály							
1960	11,3	16,1	21,2	16,5	19,1	15,8	100,0
1970	8,6	15,0	24,8	19,3	20,7	11,6	100,0
1980	6,0	15,3	33,1	21,1	16,2	8,3	100,0
6-7 osztály							
1960	11,4	21,4	27,9	17,4	14,6	7,3	100,0
1970	7,7	21,3	34,8	19,3	12,9	4,0	100,0
1980	5,5	21,5	42,8	18,4	9,2	2,6	100,0
8 osztály							
1960	20,0	26,4	29,5	14,0	8,0	2,1	100,0
1970	11,0	27,8	38,1	14,9	6,8	1,4	100,0
1980	6,2	29,4	46,3	12,7	4,5	0,9	100,0
Befejezett középiskola							
1960	18,9	23,1	30,7	16,2	9,5	1,6	100,0
1970	13,6	31,5	37,5	12,1	4,6	0,7	100,0
1980	10,0	38,3	43,2	6,8	1,4	0,3	100,0
Befejezett felsőfokú tanintézet							
1960	21,6	23,1	30,8	15,2	7,8	1,5	100,0
1970	16,5	29,4	38,4	11,4	3,8	0,5	100,0
1980	12,0	34,5	43,7	7,8	1,7	0,3	100,0
Együtt							
1960	13,0	20,4	26,0	16,5	14,7	9,4	100,0
1970	9,2	22,8	34,5	17,6	11,6	4,3	100,0
1980	6,8	27,6	43,4	13,7	6,2	2,3	100,0

Homogénebb képet kapunk, ha a két- és háromgyermekesek arányának alakulását különválasztva nézzük meg. Az általános iskolával és az ennél magasabb végzettséggel rendelkezőket egyaránt jellemzi, hogy a kohorszok fiatalodásával a kétgyermekesek aránya a vizsgált időszak során egyre dominánsabbá válik, tehát egyre korábban és aránylag egyre többen szülnek két gyermeket. A háromgyermekeseknél már nem ilyen egyértelmű a helyzet. Míg a vizsgált kohorszok közül a legidősebbeknél arányuk az időszak alatt folyamatosan csökken, a másik két korcsoportnál az 1960-as évtizedben csökkenést tapasztalunk, különösen a közép- és felsőfokú végzettségűeknél, az 1970-es években pedig emelkedést, elsősorban a 30-34 évesek körében és a 35-39 éves felsőfokú végzettségű nőknél. Ez utóbbiaknál a háromgyermekesek aránya 1980-ban némileg magasabb mint a 40-49 évesek kohorszában, s meghaladja a középfokú végzettségűekét is.

Mint láttuk, ezeknek az adatoknak a korcsoportos bontása elég jó lehetőséget kínál a termékenységi magatartás változásának nyomon kísérésére, hiszen megközelítőleg mindig kiszámítható, hogy egy adott korosztály legtermékenyebb évei milyen időszakra estek, és ismertek az egyes népesedéspolitikai intézkedések bevezetésének időpontjai is. Ilyen szempontból leginkább a legutolsó rendelkezésre álló év adatai tarthatnak érdeklődésre számot, mivel a fiatalabb korosztályok felé haladva a nők termékeny periódusának egyre nagyobb része esik olyan időszakra, amikor a hozott népesedéspolitikai intézkedésekkel tudatosan törekedtek a születések számának emelésére.

7.2 Településtípusonkénti különbségek

Az előzőekben elemzett korcsoportos megoszlásokat /30-34, 35-39, 40-49/ felhasználva keressük a választ arra a kérdésre is, hogy milyen jellegzetességeket találunk a házasság nők gyermekszám szerinti megoszlásában az egyes iskolai végzettségű nők csoportján belül településtípusonként /17. tábla, VII. ábra/.

Ami a vizsgálatba bevont korcsoportok mindegyikére és minden képzettségi szintre jellemző, hogy a gyermektelen, valamint az egygyermekes nők aránya Budapesten a legmagasabb és a községekben pedig a legalacsonyabb. Ezzel ellentétes tendencia jelentkezik a két- és háromgyermekesek arányának alakulásánál, amely az általános iskola 6-7 osztályát végzett és az ennél magasabb iskolázottságú nők körében érvényesül. Tehát ezeknél a nőknél minden képzettségi szinten a községekben élőkénél a legmagasabb a két- és háromgyermekesek aránya. Az alacsonyabb végzettségűeknél az ilyen jellegű kapcsolat elsősorban az ennél magasabb sorszámú születéseknél mutatható ki. A minden képzettségi szinten belül megnyilvánuló településtípusonkénti hagyományos termékenységi sorrenden kívül ugyancsak általános tendenciának tekinthetjük, hogy a városokban és községekben élő házasság nők gyermekszám szerinti megoszlásai sokkal közelebb vannak

17.1 A 30-34 éves házas nők megoszlása gyermekszám szerint
iskolai végzettségenként és településtípusonként
1980

Iskolai végzettség, településtípus	0	1	2	3	4-5	6-X	összesen
	gyermekkel						
Nem járt iskolába							
Budapest	16,7	24,2	18,2	9,1	16,7	15,1	100,0
Városok	9,5	7,8	11,8	10,4	27,8	32,7	100,0
Községek	5,8	4,5	8,9	13,9	33,1	33,8	100,0
Általános iskola							
1-5 osztály							
Budapest	10,7	14,5	27,1	21,8	16,4	9,5	100,0
Városok	5,7	9,6	25,5	23,7	25,2	10,3	100,0
Községek	4,6	7,7	24,4	24,8	26,2	12,3	100,0
6-7 osztály							
Budapest	8,6	23,2	34,7	19,2	12,2	2,1	100,0
Városok	6,2	11,0	37,8	26,3	15,5	3,2	100,0
Községek	3,3	10,2	40,6	27,3	14,7	3,9	100,0
8 osztály							
Budapest	9,3	30,8	45,9	10,9	2,6	0,5	100,0
Városok	4,8	19,4	55,8	15,6	3,8	0,6	100,0
Községek	3,7	17,0	55,9	18,0	4,8	0,6	100,0
Befejezett középfokú szakmunkásképző, szakiskola							
Budapest	9,2	33,4	47,7	8,3	1,3	0,1	100,0
Városok	5,0	23,1	59,0	11,2	1,5	0,2	100,0
Községek	4,4	21,4	59,8	12,5	1,7	0,2	100,0
Befejezett középiskola							
Budapest	12,2	35,6	45,5	6,0	0,6	0,1	100,0
Városok	6,4	26,9	58,4	7,5	0,7	0,1	100,0
Községek	6,0	25,4	58,6	9,0	0,9	0,1	100,0
Befejezett felsőfokú tanintézet							
Budapest	14,8	33,6	44,1	6,7	0,8	0,0	100,0
Városok	8,9	27,4	55,7	7,4	0,6	0,0	100,0
Községek	7,6	24,6	57,8	9,0	1,0	0,0	100,0
Együtt							
Budapest	11,5	33,5	45,4	7,8	1,5	0,3	100,0
Városok	5,9	23,3	56,4	11,3	2,5	0,6	100,0
Községek	4,5	18,8	54,7	15,8	4,9	1,3	100,0

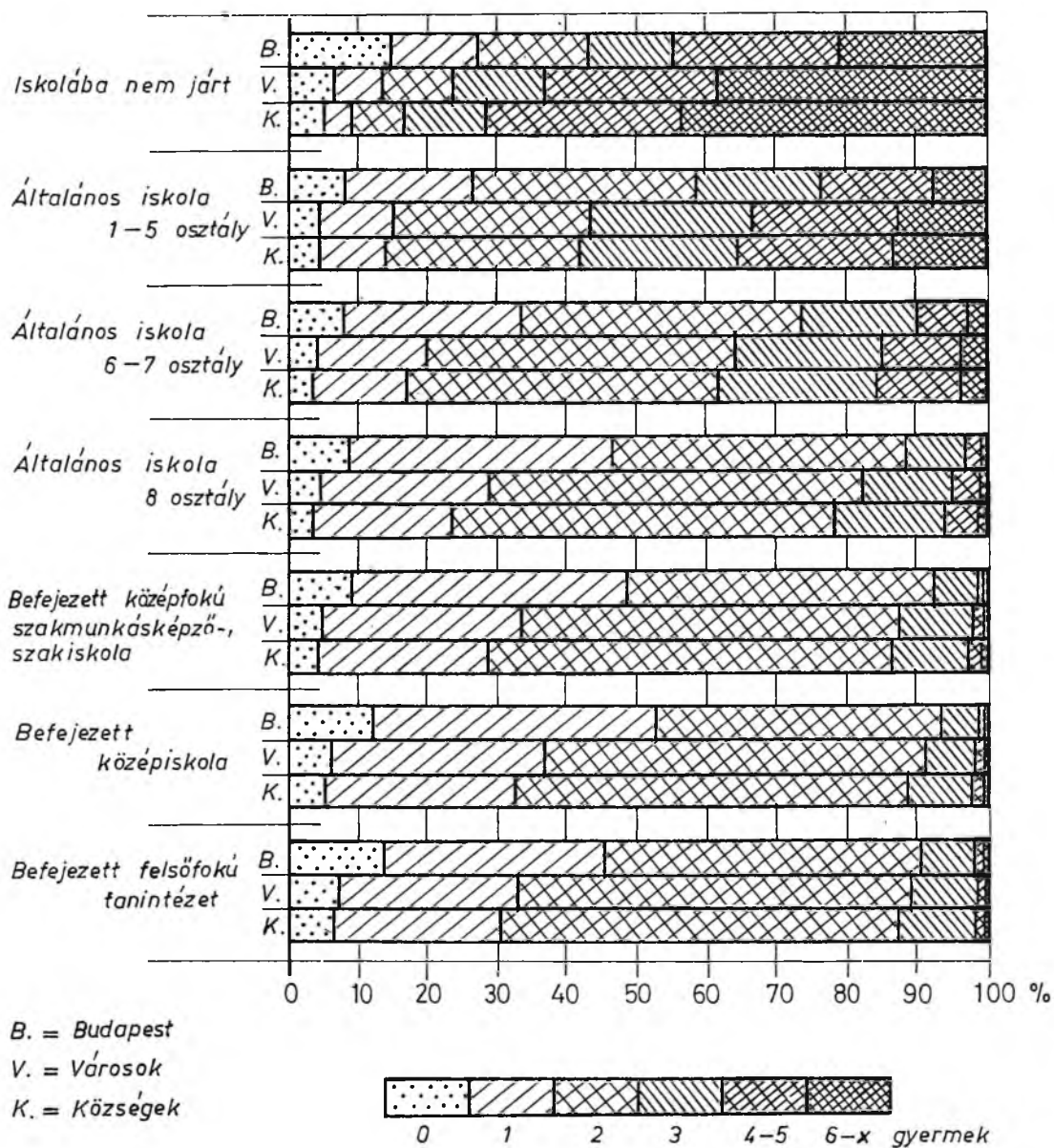
17.2 A 35-39 éves házas nők megoszlása gyermekszám szerint
iskolai végzettségenként és településtípusonként
1980

Iskolai végzettség, településtípus	0	1	2	3	4-5	6-X	összesen
	gyermekkel						
Nem járt iskolába							
Budapest	14,8	12,3	16,1	12,3	23,5	21,0	100,0
Városok	6,9	6,9	9,8	13,3	24,5	38,6	100,0
Községek	5,2	4,0	7,3	11,9	28,2	43,4	100,0
Általános iskola							
1-5 osztály							
Budapest	8,2	18,4	32,0	18,1	15,8	7,5	100,0
Városok	4,5	10,9	28,1	23,0	21,1	12,4	100,0
Községek	4,5	9,6	27,7	22,6	22,4	13,2	100,0
6-7 osztály							
Budapest	8,0	25,3	40,4	16,3	7,2	2,8	100,0
Városok	4,0	16,0	44,0	21,3	11,4	3,3	100,0
Községek	3,5	13,6	44,4	23,1	12,1	3,3	100,0
8 osztály							
Budapest	9,0	37,8	41,8	8,5	2,4	0,5	100,0
Városok	4,4	24,5	53,2	13,4	3,7	0,8	100,0
Községek	3,5	20,1	54,4	16,4	4,7	0,9	100,0
Befejezett középfokú szakmunkásképző, szakiskola							
Budapest	9,5	39,2	43,7	6,4	1,0	0,2	100,0
Városok	4,8	28,6	54,3	10,6	1,5	0,2	100,0
Községek	4,5	24,1	58,2	11,1	1,8	0,3	100,0
Befejezett középiskola							
Budapest	12,3	40,1	41,1	5,6	0,8	0,1	100,0
Városok	6,1	30,7	54,5	7,6	1,0	0,1	100,0
Községek	5,6	26,4	56,8	9,3	1,7	0,2	100,0
Befejezett felsőfokú tanintézet							
Budapest	13,6	32,3	44,5	7,9	1,5	0,2	100,0
Városok	7,4	25,3	56,9	9,0	1,3	0,1	100,0
Községek	6,8	23,3	57,5	11,0	1,2	0,2	100,0
Együtt							
Budapest	10,9	37,4	41,9	7,5	1,9	0,4	100,0
Városok	5,2	25,7	52,6	11,9	3,5	1,1	100,0
Községek	4,0	19,4	51,6	16,4	6,3	2,3	100,0

17.3 A 40-49 éves házas nők megoszlása gyermekszám szerint
iskolai végzettségként és településtípusonként
1980

Iskolai végzettség, településtípus	0	1	2	3	4-5	6-X	összesen
	gyermekkel						
Nem járt iskolába							
Budapest	15,8	13,7	9,5	11,6	20,3	29,1	100,0
Városok	10,2	8,1	9,3	10,3	20,6	41,5	100,0
Községek	6,2	5,8	7,7	9,7	23,9	46,7	100,0
Általános iskola							
1-5 osztály							
Budapest	11,7	28,2	34,0	13,5	9,2	3,4	100,0
Városok	6,7	16,2	32,8	20,8	15,3	8,2	100,0
Községek	5,2	13,6	33,1	22,0	17,3	8,8	100,0
6-7 osztály							
Budapest	10,8	35,4	36,7	11,2	4,5	1,4	100,0
Városok	5,8	22,3	42,1	18,0	9,1	2,7	100,0
Községek	4,7	19,5	43,7	19,4	9,9	2,8	100,0
8 osztály							
Budapest	11,3	43,5	35,3	7,0	2,4	0,5	100,0
Városok	6,0	29,8	47,1	12,3	4,0	0,8	100,0
Községek	4,6	23,9	49,6	15,2	5,6	1,1	100,0
Befejezett középfokú szakmunkásképző, szakiskola							
Budapest	12,8	48,6	30,9	6,3	1,1	0,3	100,0
Városok	7,3	36,7	44,8	9,0	2,1	0,1	100,0
Községek	5,7	32,1	48,8	10,3	2,8	0,3	100,0
Befejezett középiskola							
Budapest	14,7	46,1	33,4	4,6	1,0	0,2	100,0
Városok	7,9	36,5	46,9	7,0	1,4	0,3	100,0
Községek	6,8	29,2	51,5	9,8	2,3	0,4	100,0
Befejezett felsőfokú tanintézet							
Budapest	15,3	39,4	37,2	6,2	1,6	0,3	100,0
Városok	9,6	31,8	48,5	8,2	1,6	0,3	100,0
Községek	8,5	27,5	50,2	11,2	2,3	0,3	100,0
Együtt							
Budapest	12,6	42,4	34,9	7,0	2,4	0,7	100,0
Városok	6,6	28,9	45,0	12,6	5,1	1,8	100,0
Községek	4,9	21,5	45,3	16,8	8,3	3,2	100,0

VII. A 35-39 éves házas nők megoszlása gyermekszám szerint iskolai végzettségüként és településtípusonként, 1980

egyémáshoz, mint a budapestiek hasonló arányai, bár a különbségek a fiatalabb kohorszok felé haladva mérséklődnek. Mig a 40-49 évesek korcsoportjában a budapesti nők között az általános iskolai végzettségtől felfelé az egygyermekes nők gyakorisága volt a legmagasabb, a fiatalabb kohorszokban már itt is eltolódott az arány a kétgyermekes nők javára az egygyermekesek csökkenő, de viszonylag még mindig magas részesedése mellett. Egyébként a kohorszról kohorszra bekövetkező változások fő tendenciájukban - ha mértékükben nem is - többnyire azonosak településtípusonként, s megegyeznek a korábban elmondottakkal.

Ugyancsak tapasztalható volt településtípusonkénti bontásban is, hogy mind a 40-49 évesek, mind a 35-39 évesek között a középiskolai végzettségű nők azok, akik leginkább korlátozták termékenységüket. Körükben magasabb az egygyermekes és alacsonyabb a két- és háromgyermekes nők aránya mint a felsőfokú végzettségűek között. A különbség legnagyobb a budapesti nőknél, majd a városiaknál, s végül a falun élők-nél, akiknél inkább csak a fiatalabb korcsoportban jelentkeznek. Budapesten a felsőfokú végzettségű 35-39 éves házasságú nők 32,3 %-ának van egy gyermeke, 44,5 %-ának kettő, 7,9 %-ának három, míg a középfokú végzettségűek között a megfelelő arányok: 40,1 %, 41,1 % és 5,6 %. A gyermektelen nők aránya valamivel magasabb a felsőfokú végzettségűek között.

Kérdéses, s még nem megállapítható, hogy a jelenlegi, fiatalabb kohorszokban is megtaláljuk-e majd a két magasabban iskolázott csoport termékenységének e sajátos vonását, vagy az utóbbi időkben bevezetett népesedéspolitikai intézkedésekre való esetleges eltérő reakálásuk következtében megváltozik ez a kapcsolat.

IV. ÖSSZEFOGLALÁS

Mint az eredmények mutatják, a különböző iskolai végzettségű nők termékenységi magatartásában határozott sajátosságokat találtunk. Az iskolai végzettség természetesen csak egyike a termékenységet befolyásoló tényezőknek, s szerepe is időben módosuló. Egy olyan változónak tekintjük, ami szoros kapcsolatban van az emberek társadalmi-gazdasági munkamegosztásban elfoglalt helyével és a nyújtott ismeretek alapján hatással van gondolkodásmódjukra, értékeik, normáik kialakítására, valamint ezek megvalósítására.

Az újabb termékenységi kutatásokban éppen ezek a tudati elemek kapnak egyre nagyobb szerepet, s ebben az összefüggésben az iskolai végzettség a tudati tényezők legkönnyebben megragadható részeként szerepel. Ugyanakkor a településtípusok szerint elvégzett vizsgálatból más tudati tényezők - szokások, hagyományok - termékenységet befolyásoló szerepére is következtethettünk. Minden iskolai végzettségű csoporton belül a hagyományos termékenységi sorrendet tapasztaltuk.

Az iskolázottság és termékenység vizsgálatának van egy másik vetülete is, amikor nem az egyének szintjén vizsgáljuk a kapcsolatot, hanem ez alapján számításba vesszük, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődés, s annak mint alaptényezője, az iskolázottság növekedése olyan jellegű strukturális változásokat indított el, aminek hatásával - többek között - a termékenység alakulásánál is számolni kell. Elég itt utalni a kapott eredményekre.

A vizsgált időszak alatt az iskolai végzettség szerinti termékenységi arányszámnövekedés csak mérsékelni tudta az iskolai végzettség szerinti összetétel-változás igen jelentős negatív hatását az országos termékenység alakulása szempontjából. Kivételt jelentenek az 1980-1984 közötti évek, amikor már a termékenységi arányszámok változásának hatása érvényesült jobban. Elképzelhető, hogy a jövőben is ennek a tényezőnek lesz már nagyobb szerepe, de az is tény, hogy a szülőképes korúakra vonatkozó termékenységi arányszámok - mint már szó volt róla - még egy évtizedig magukon viselik a be-, illetve kilépő kohorszok iskolázottsága közötti jelentős különbséget is.

Az utána következő években a nők iskolázottságában bekövetkező strukturális változások már feltehetően nem lesznek ilyen jelentősek a termékenység alakulása

szempontjából, hiszen mint láttuk, az igazán lényeges termékenységi differenciák a képzettségi skála alsó végén találhatóak, s ezen alacsonyan iskolázott rétegek súlya nem nagy a fiatalabb kohorszokban. Mindemellett meg kell említeni, hogy az alacsonyan iskolázott nők, s különösen azok, akik nem jártak iskolába, termékenységi magatartásuk szempontjából egy speciális réteget jelentenek. Körükben igen magas és időben növekvő a sokgyerekesek aránya, s magas termékenységük egy egyébként is hátrányos helyzetű réteg fokozott újratermelődésére hívja fel a figyelmet.

A képzettségi skála második felében - az általános iskolai végzettségtől felfelé, ahová tulajdonképpen a szülőképes korúak zöme tartozik, s amelyen belül az aránymódosulások várhatóak - egyre inkább egy kétgyermekes családmódellemel általánossá válásának lehetünk tanúi. Ez a kétgyermekes családmódellemel azonban nem jelenti azt, hogy az említett csoportok termékenysége között nincs különbség, de ezek a különbségek lényegesen kisebbek mint a skála alsó felében, s ezért az iskolázottságban bekövetkező strukturális változások hatása mindenféleképpen mérsékeltebb lesz. A jövőbeni változások szempontjából elsősorban az általános iskolát, valamint a középiskolát végzett nők termékenysége közötti eltéréseknek van leginkább jelentőségük, részben az eltérések nagysága, részben - a középfokú oktatás általánossá válásával - arányuk várható növekedése miatt. Összességében azonban a termékenységük szempontjából már sokkal közelebb álló csoportok közötti aránymódosulásról van szó, mint a korábbi években.

Az eddigieken túl a termékenység és az iskolai végzettség kapcsolatáról nyert ismereteinket jelentősen gazdagítaná, ha a jelenleg figyelembe vett változókon kívül - életkor, településtípus - más ismérveket - pl. gazdasági aktivitás, társadalmi-foglalkozási csoport, jövedelem, lakás, valásosság - is bevonnánk az elemzésbe, arra keresve a választ, hogy e tényezők szerint milyen sajátosságokat találunk az iskolai végzettség szerinti termékenység alakulásánál, valamint, ha ezek hatását nem külön-külön, hanem többváltozós kapcsolatelmzés segítségével együttesen vizsgálánk meg, elősegítve az iskolai végzettség termékenységet befolyásoló szerepének reálisabb megítélését. Ugyancsak érdekes eredményeket várhatnánk egy olyan közelítéstől, amely a szokások, normák állandósulását kutatva a szülők és gyermekek termékenységét és iskolai végzettségét hasonlitaná össze. A termékenység szintjének alakulása szempontjából hasznos információt nyújthat a termékenység és iskolázottság kapcsolatának családi állapot szerinti vizsgálata is. A továbblépés más irányát jelentené a termékenység iskolai végzettség szerinti görbéjének modellezése, a kapcsolat szorosságának matematikai-statisztikai eszközökkel való leírása. Mindezekre a közölt népszámlálási adatok, amelyek a jelenlegi vizsgálat alapját képezték, csak részben adnak lehetőséget, a felvetett kérdések nagyobb hányadára elsősorban reprezentatív termékenységi felvétel segítségével kaphatunk választ.

V. IRODALOM

1. Andorka Rudolf: A termékenység társadalmi tényezői a fejlett társadalmakban. Demográfia, 1983.1.sz. 94-106.p.
2. Andorka, Rudolf: Determinants of Fertility in Advanced Societies. Methuen Co Ltd, London, 1978. 431 p.
3. Caldwell, J.C.: Mass education as a determinant of the timing of fertility decline. Population and Development Review, 6 no 2. 225-255.p.
4. Casterline, J.B.: Schooling and fertility: A multilevel approach. International Population Conference. Firenze, 1985.
5. Economic Commission for Europe: Socio-economic determinants of achieved fertility in some developed countries: A multivariate analysis based on World Fertility Survey data. In: Fertility and Family. International Conference on Population, 1984. United Nations, New York, 1984. 201-224.p.
6. Economic Survey of Europe in 1974, part two. United Nations, New York, 1975. 120-122.p.
7. Education and Demography. In: International Population Conference, London 1969. Volume III. Liege, 1971. 1865-2008.p.
8. Education and Population. Mutual Impacts. Ed. by Muhsam, H.V. Ordina Editions, 1975. 337 p.
9. Fertility and Family Planning in Europe around 1970: A Comparative Study of Twelve National Surveys. UN Department of Economic and Social Affairs, New York, 1976. 180 p.
10. Godley, F.H.: Fertility and educational attainment. U.S. Department of Health, Education and Welfare. Washington, 1967. 20 p.
11. Graff, H.J.: Literacy, education, and fertility, past and present: A critical review. Population and Development Review, 5 no. 1. 105-140.p.

12. Hoóz István: A népesség demográfiai magatartását befolyásoló tényezők és azok kapcsolatrendszere. Társadalomkutatás, 1985. 3.sz. 24-40.p.
13. Huszár István: Népesedéspolitikánk időszerű kérdései. In: Népesedéspolitika - a világ népességi problémái. Kossuth Könyvkiadó, 1974. 335-353.p.
14. Jones, E.F.: Socio - Economic Differentials in Achieved Fertility. Comparative Studies. ECE Analyses of WFS Surveys in Europe and USA. No. 21. 1982. 35 p.
15. Dr.Klinger András: Magyarország népesedéspolitikája. In: Népesedéspolitika - a világ népességi problémái. Kossuth Könyvkiadó, 1974. 247-334.p.
16. Relationships between Fertility and Education. A Comparative Analysis of World Fertility Survey Data for Twenty-two Developing Countries. UN Department of International Economic and Social Affairs, New York, 1983. 102 p.
17. Valkovics Emil: A demográfiai elemzés elvei és módszerei. Kézirat. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest, 1979.
18. 1980. évi Népszámlálás 32. Termékenységi adatok. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1982.
19. Az 1984. évi mikrocenzus adatai. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1985.

1982.

1. Népesedés és népesedéspolitika tárcaszintű középtávu kiemelt kutatási főirány /1982-1985/.
A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet távlati tevékenységének irányelvei /1982-1990/.
2. Érték-orientációk a népesedési magatartásban.
3. A sorköteles fiatalok testi fejlettsége, biológiai, egészségi állapota /Előzetes tájékoztató/.
4. A népességelőreszámítások néhány módszertani kérdése /Előterjesztés az MTA Demográfiai Bizottságának/.
5. A demográfiai átmenet elemzésének néhány gyakorlati nehézségeiről.
6. A területi népességprognózisok előkészítése.
7. A demográfiai tudomány helyzete Magyarországon.

1983.

8. Vélemények és előítéletek az öregségről.
9. Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képe Európában és az Egyesült Államokban /1872-1873/.
10. A népesedéspolitika tartalma, jellege, céljai, eszközei, hatékonysága. Nyugat-európai tapasztalatok.
11. Társadalompolitika, gazdaságpolitika, szociálpolitika, valamint a népesedéspolitika kapcsolatai a szocialista országokban.
12. Születési súly és születési hossz standard az 1973-78 évben élveszületett újszülöttek adatai alapján /angol és orosz nyelven/.
13. Fiatalkori terhesek társadalmi, demográfiai vizsgálata.
14. A népesedéspolitika eszközei, különös tekintettel a gazdasági jellegű eszközök alkalmazásának gyakorlatára és az ezekkel összefüggő nézetekre a szocialista országokban.

1984.

15. Területi népességelőreszámítás 1981-2001.
16. Családok és háztartások néhány jellemzőjének alakulása, 1981-2001
/Előzetes változat/.
17. Társadalmi-demográfiai prognózisok. A Népességtudományi Kutató Intézet tudományos szemináriuma Budapest, 1983. május 17-18.
18. A családtervezési programokon kívüli népesedéspolitikai intézkedések hatása a termékenységre /angol nyelven/.
19. Települési tényezők és az öngyilkosság. Az öngyilkosság egyes demográfiai összefüggései egy összetételhatást vizsgáló elemzés eredményei.
20. A 18 éven aluli nők házasságkötéseinek néhány demográfiai jellemzője Magyarországon.
21. A népesedéssel összefüggő tudományos kutatások főbb eredményei, a jövőbeni kutatás fő irányai.
22. Budapest és Pest megye népességfejlődése, az ezredfordulóig várható tendenciák.

1985.

23. Veszélyeztetett gyermekek szocializációjának vizsgálata a családtípusok kialakításával.
24. Népesedéspolitikai tartalmak a sajtóban.
25. A népesség területi elhelyezkedése és mozgása. Pécs, 1984. április 25-26.
26. "Szigorúan titkos".
27. A népesség gazdasági aktivitásának demográfiai tényezői.

Резюме

НЕКОТОРЫЕ СВЯЗИ МЕЖДУ ПЛОДОВИТОСТЬЮ И ОБРАЗОВАНИЕМ В ВЕНГРИИ В ПОСЛЕДНЕЙ ЧЕТВЕРТИ ВЕКА

Данная статья выделяет из множества факторов, оказывающих непосредственное или посредственное влияние на плодovitость лишь школьное образование, и изучает характер и изменение во времени этой связи. Она ищет ответ и на тот вопрос, что какую роль играли происшедшие в образованности в последнее время изменения в изменении плодovitости, и на их основе какой вывод можно сделать на будущее.

Школьное образование было выделено по тому рассуждению, что при объяснении изменения поведения плодovitости всё большую роль играют сознательные факторы и в этой связи школьное образование является одним из доступных элементов сознательных факторов. Школьное образование считается переменным, находящимся в тесной связи с местом людей в социально-экономическом разделении труда и на основе полученных знаний оно влияет на их образ мышления, на формирование достоинств и норм, а также на их реализацию.

Представление международной изнанки данного вопроса происходит под руководством ООН с помощью данных репрезентативных обследований плодovitости, проведенных отдельными странами, а анализ ситуации в Венгрии – данных переписи населения. В данной статье последнее получило решающую роль.

Для измерения плодovitости применяется число детей на 100 замужних женщин и шкала, показывающая школьное образование, которая учитывает в основном законченное образование, была сформирована в соответствии со сборниками по переписей населения.

В ходе обследования было рассмотрено изменение плодovitости по школьному образованию, а также её различия по возрастным группам и типам поселений.

На основе венгерских данных можно отметить, что изменение плодovitости по школьному образованию характеризуется кривой, уменьшающейся наклонно, оно во второй фазе кривой сплющивается или становится обратной формой венгерской буквы "j". Это означает, что действительно существенные различия плодovitости находятся в нижнем конце шкалы образованности.

При обследовании плодovitости по возрастным группам наше внимание было сосредоточено в первую очередь на поведение плодovitости законченных возрастов или близко находящихся к заканчиванию, так как в плодovitости более молодых возрастных групп еще значительную роль играют различный брачный возраст, установка сроки родов лиц с различным школьным образованием. Предположительно под влиянием принятых в 70-х годах мероприятий демографической политики на повышение плодovitости можно сделать вывод из того факта, что в 1980 г. в возрастной группе 35-39 лет – за исключением лиц, не имеющих образования – во всех группах лиц с образованием выше коэффициенты плодovitости,

чем в группах 40-49 лет, даже тоже самое можно уже установить и для лиц в возрасте 30-34 лет в отношении обеих перед ними стоящих возрастных групп за исключением двух концов шкалы образованности.

При анализе разниц по типам поселений - устранив влияние различного возрастного состава типов поселений - во всех группах школьного образования наблюдался традиционный порядок плодовитости. То есть наимизшей является плодовитость женщин, проживающих в столице, потом следует плодовитость горожанок, а самой высокой - у сельских женщин. Эти последние две категории намного ближе друг к другу, чем плодовитость будапештских женщин к горожанам. Разницы в общем уменьшаются с увеличением школьного образования.

Задавая вопрос о том, что разницы в плодовитости по школьному образованию или типам поселений более значительны, то наш ответ следующее: на низшей части шкалы образованности в отношении Будапешта и остальных поселений по обоим признакам наблюдаются значительные разницы, а сравнивая плодовитость городов и сёл разницы - более значительны по школьному образованию. Во второй части шкалы образованности - свыше лиц, окончивших профессионально-технических училищ - дифференции плодовитости между школьными образованиями отодвинутся на задний план, и более значительными являются разницы по типам поселений - в первую очередь между Будапештом и остальными поселениями. За этими можно предчувствовать разницы норм, влияющих на поведение плодовитости женщин по типам поселений или же их становление все более всеобщими в пределах типов поселений, по крайней мере в случае женщин, имеющих свыше начального образование.

В работе изучается не только формирование плодовитости замужних женщин по школьному образованию, но и брачных пар. С точки зрения школьного образования в связи с гетерогенными брачными парами выдвигает вопрос о том, что какое школьное образование из них является более определяющим в формировании плодовитости. Результаты показывают, что с точки зрения образованности по отношению к гомогенным брачным парам изменение образованности жены в общем вызывает более значительное изменение в формировании плодовитости брачных пар, чем изменение образованности мужа, хотя и последнее изменяет её.

Для характеристики плодовитости групп, имеющих различное школьное образование кроме числа детей на 100 замужних женщин мы представляем и распределение замужних женщин по числу детей по возрастным группам и типам поселений. В пропагандивном возрасте - и в этом аспекте - в первую очередь поведение плодовитости лиц с низким образованием отличается больше всего от среднего значения, они всё в большей доле рожают третьего ребенка, и даже более высокой очередности детей. У лиц, имеющих начальное образование или свыше этого образования с омоложением когорт в ходе обследуемого периода всё более определяющим становится доля лиц с двумя детьми. Другой характеристикой изменения поведения плодовитости, которая была осуществлена во всех группах школьного образования, является значительное уменьшение доли бездетных женщин.

Результаты обследования показывают, что в поведении плодовитости женщин, имеющих различное школьное образование имеются определенные особенности. Однако действительно значительные разницы в плодовитости находятся на нижнем конце шкалы образованности, а во второй части шкалы - разницы являются значительно меньшими, особенно поведение плодовитости женщин со средним и высшим образованием показывает много сходных

черт. По этой причине влияние происшедших в образованности женщин структурных изменений непременно будет более умеренным с точки зрения формирования плодовитости в будущем, чем было в ходе обследованного периода.

Данная статья заканчивается с представлением некоторых возможных направлений обследования.

S u m m a r y

RELATIONS BETWEEN FERTILITY AND EDUCATIONAL LEVEL IN HUNGARY IN THE LAST TWENTY-FIVE YEARS

This study raises only one element from the number of the factors influencing fertility in a direct or an indirect way, and that is educational level. It searches the nature of this relation and its change in time. It also tries to answer the question about the role of changes of population's school attendance, played in the modification of fertility in the last few years, and on the basis of that, that what conclusions can be made for the future.

Behind this raising of educational level is the consideration, that in the explanation of change in fertility attitude the factors of consciousness get a wider role, and in this relation the educational level is the most easily comprehensible element. The educational level is considered a variable, being in close connection with its place in social-economic division of labour of human beings and on the basis of the given knowledge, it has an influence on its way of thinking, values, forming of their standards and the realisation of these matters.

The presentation of the issue's international background happens with help of data of representative fertility surveys, made by countries under the guidance of UN, while the analysis of situation in Hungary is made using data of population surveys; the latest is preferred in the study. For measuring fertility we use the number of children per one hundred married women, and the scale showing the educational level, taking essentially into consideration the finished attendance in harmony with the publication of population census.

In the analysis we have searched the formation of fertility according to educational level and the differences of it according to age group and types of municipalities.

Getting acquainted with the Hungarian data we can notice that the formation of fertility according to educational level can be characterized by a strongly decreasing graph, the second phase of which gets flat, or it is similar to the opposite form of letter "j". That means that the really essential differences in fertility can be found on the lower part of the educational scale.

During the analysis according to the age group we focussed our attention mainly on behavior of finished or nearly finished age groups, because in fertility of younger age groups different age of marriage services of people, having different educational level and timing of births play significant roles. Presumably because of the orders issued in the field of population (demographic policy in 1970ies) fertility decreased; this can be noticed in data of age group between 35 and 39 in 1980. With the exception of those, who did not attend a school, fertility rate is higher in each group with school attendance, than in age group between 40 and 49. The same conclusion can be

made for age group between 30 and 34 and for both groups before this with the exception of the two ends of educational scale.

In the analysis of differences according to the types of municipalities - avoiding the influence of different division by age - we can find the usual fertility order in each school-attended group. So the women living in the capital have the lowest fertility; they are followed by those, who live in cities, and the women living in small villages have the highest fertility rate. The two groups, mentioned latest are much closer to each other, than the women in Budapest and the ones who live in cities. The differences usually lessen with the raise of the educational level.

Asking the question, whether the differences in fertility are more significant according to educational level or type of municipalities, we can realize, that the differences in both fields are important on the lower part of the scale between Budapest and other municipalities, and making comparisons between cities and villages we can find greater differences in the field of educational level. On the other half of educational scale - from those who finished apprentice school - the fertility difference between types of schools loses its importance and the difference in municipalities becomes more important mainly between Budapest and other municipalities. It can be caused by the differences in municipalities of standards, which influence the women's fertility behavior or their becoming more general within the types of municipalities, at least in the case of women having higher educational level than primary school.

This paper studies the formation of fertility according to educational level not only of married women, but of married couples, as well. From the point of view of educational level relating to heterogeneous married couples, there a question arises: whose educational level is more determinative in formation of fertility. As the results show, at homogeneous married couples in the point of view of educational level, the modification of wife's school attendance causes usually a greater change in the formation of the couple's fertility, than of the husband's one, but the latest can modify it as well.

Further the number of children per one hundred women, for the characterization of different educational level group, we submit the formation of the number of children of married women according to division in age groups and municipalities. At the age, when one can bear a child, mainly the fertility behavior of lower educated people differs from the average, they bear three and even more children in greater proportion. In the group of those, who have primary or higher educational level with the cohorts' becoming young the proportion of people having two children during the searched period is becoming more and more outstanding. An other character of the change in fertility behavior, which is typical for every educational level group, is the significant decrease of proportion of women having no child.

The results of this research show, that there are definite significances in fertility behavior of women having different educational levels. But the most important fertility differences can be found at the lower part of the scale, while in the other part of it the differences are significantly less; it shows similarities mainly in fertility behavior of women, having secondary or high educational level. Just

because of that influence of structural changes in women's school attendances in future will be more moderate, than it was during the period of the survey.

The study ends with drafting some possible directions of the research.

Statistikai Kiadó Vállalat
Felelős vezető: Kecskés József igazgató
Nyomdaüzem – 86–5841–10
Formátum: A/4 Terjedelem: 9 (A/5) ív